

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta právnická
Katedra právních dějin

Diplomová práce
Rakouská ústavnost a české politické programy
v 19. století

Zpracoval: Petr Jurák

Vedoucí diplomové práce: Prof.JUDr.PhDr. Karolina Adamová, DSc.

Plzeň 2012

"Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci zpracoval samostatně, a že jsem vyznačil prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpal způsobem ve vědeckých pracích obvyklým."

Plzeň, březen, 2012

Podpis:

Rád bych na tomto místě poděkoval Prof.JUDr.PhDr. Karolíně Adamové, DSc. za pomoc a čas, který mi věnovala při zpracování diplomové práce.

OBSAH

Úvod	7
1) Přehled a vývoj rakouské ústavnosti v 19.století	8
1.1) Přehled rakouské ústavnosti v 19. století	9
1.2) Vývoj rakouské ústavnosti v 19. století	10
2) Občanská práva a svobody v rakouských ústavách	
19. století	18
2.1) Ústava dubnová	19
2.2) Ústava březnová	20
2.3) Bachovský absolutismus a Říjnový diplom	22
2.4) Únorová ústava	23
2.5) Prosincová ústava	23
2.6) Právo spolčovací a shromažďovací	25
2.7) Právo tiskové a svoboda projevu	27
2.8) Právo volební	27
3) Politické strany a politické programy v 19. století	29
3.1) Vývoj politických stran a politického programu	29
3.1.1) Česká deklarace	31
3.1.2) Česko - rakouské vyrovnání	32
3.2) Politické pokrokové strany a jejich politické programy	33
3.2.1) Strana pokrokových socialistů	35
3.2.2) Česká strana radikálně pokroková	36
3.2.3) Česká strana státoprávní	37
3.2.4) Česká strana státoprávně pokroková	38
3.2.5) Moravská strana pokroková	39
3.2.6) Česká strana lidová a Česká strana pokroková	40
3.3) Národní divadlo - prostředek politického boje	41
3.4) Sokol	42

4) České státní právo a ústavní systém v programech českých politických stran	43
4.1) Národní strana (staročeská)	44
4.2) Národní strana svobodomyslná (mladočeská)	44
4.3) Strana radikálně státoprávní	45
4.4) Česká strana státoprávně pokroková	46
4.5) Česká strana lidová (realistická) a Česká strana pokroková	46
4.6) Česká strana národně-sociální	47
4.7) Česká strana agrární	48
4.8) Československá sociálně demokratická strana dělnická	48
4.9) Státoprávní postoje katolických stran	49
5) Postoj českých a německých politiků k ústavnímu vývoji na Moravě	50
5.1) Morava v letech 1848-1849	50
5.2) Moravský ústavní experiment v letech 1860-1873	52
5.3) Moravské vyrovnání 1905	55
5.4) Morava a období První světové války	58
Závěr a shrnutí	61
Cizojazyčné resumé	62
Seznam použité literatury	63

Úvod

Jako téma své diplomové práce jsem si vybral Rakouská ústavnost a české politické programy v 19. století, a to z toho důvodu, že jsem se chtěl podrobněji seznámit s jejím přehledem a vývojem, zejména se vznikem občanských práv a svobod a v neposlední řadě také s vývojem politických stran na našem území.

Předmětem této mé práce bude nahlédnout do vývoje ústavnosti na území Koruny české a kladen bude důraz i na náležitosti občanskoprávní vycházející z tehdejších ústav a politických programů stran. Pokusím se o komplexní náhled na tuto problematiku a o přehledné a srozumitelné vylíčení státoprávního vývoje, které se týkají daného tématu.

Diplomovou práci jsem rozdělil do pěti částí, kdy se každá z nich dělí na kapitoly, podkapitoly a ty se podle potřeby člení dále. Chronologicky se nejprve v první části diplomové práce zaměřuji na přehled a vývoj ústavnosti. Ve druhé části se již podrobněji věnuji problematice občanských práv a svobod a zejména pak ústavám. Ve třetí části bude pojednáno o programech politických stran a jejich vývoji se zaměřením na politické programy pokrokových stran. Následně se budu věnovat v části čtvrté českému státnímu právu a ústavnímu systému v politických stranách, které měli značný vliv na reformu státního aparátu a postupně i na reformu ústavy a ústavního pořádku. V poslední páté části se pokusím objasnit situaci k vývoji ústavnosti na Moravě a s tím související postoj českých a německých politických stran.

Smyslem této práce je podat ucelený pohled na problematiku ústavního vývoje v 19. století na území Koruny české a na vliv českých politických stran na Rakousko-Uherskou monarchii.

1) Přehled a vývoj rakouské ústavnosti v 19.století

Dějiny státu a práva na našem území jsou spojena s revolucí v r. 1848, která je významná pro obecný přehled a charakteristiku vývoje kapitalismu v českých zemích a též na Slovensku, kdy pod tlakem většiny došlo k pádu feudálního absolutismu. Ovšem k nástupu buržoazního státu nedošlo ihned. Po porážce dochází k tzv. bachovskému absolutismu, který trval od r.1849 do r. 1859 a měl za následek zbrždění jeho prosazení a oddálení pádu feudalismu. Teprve později v období liberalizace 60.let byl v Rakousku upevněn základ moderního státu. Byl zatížen silnými feudálními přežitky, které se odstranily až národně demokratickou revolucí, jejímž důsledkem byl rozpad Rakousko-Uherské monarchie a vznik samostatného československého státu na konci první světové války a to dne 28.10.1918.

První krátké období kapitalismu v našich dějinách má oproti feudalismu sice velice krátký časový úsek - revoluční léta 1848-1849, kdy došlo k otevření politického života pro měšťanstvo. I přesto má toto krátké období v našich dějinách důležitý význam. Dochází k postupnému dozrání vývoje Čechů a Slováků v moderní národy a současně i k vytvoření prvního samostatného státu Čechů a Slováků a obnovení české státnosti.

Z hlediska vývoje státu a práva se v tomto období začínají již plně rozvíjet a uplatňovat i některé instituce státu a práva, které postupně vznikaly v době již v období feudalismu jakožto ústupek tehdejší vládnoucí třídy a měly nemalý vliv na přechod feudalismu v kapitalismus.

Pro vývoj moderního státu a také jeho správy můžeme spatřit hned několik důležitých etap jejího vývoje.

1.1) Přehled rakouské ústavnosti v 19. století

První etapou je období od r. 1848 do r. 1867. V jeho počátcích jsou první úspěchy demokratické revoluce r. 1848-1849, kdy následkem revolučního tlaku padl feudální absolutismus. Důsledkem porážky feudálního režimu byla vyhlášena konstituce (tzv. dubnová ústava, které byla vyhlášena dne 25. dubna 1848), bylo odstraněno poddanství rolníků, robota i pozemkové vrchnosti. Toto období dává předpoklad a prostor pro vznik nové správní soustavy, budování nových státních správních orgánů i rozvoj samosprávy.

Druhou etapou bylo období od r. 1849-1860, kdy došlo na nátlak zahraniční intervence, reprezentované především ruským carismem a dochází tak k opětovnému nastolení režimu panovnické moci a obnovuje se tím absolutistická moc císaře, upevněná za pomoci vojska, policejního aparátu a nově zřízeným četnictvem. Jde o období, kdy je rakouský stát budován od základu centralisticky a tím dochází k pohlcení někdejších samostatných států jak českého tak i uherského. I přes toto násilné a represivní opatření proti revolučním představitelům jednotlivých zemí rakousko uherska má v Čechách toto hnutí silný protinárodní ráz, a se tehdejší vládou se snaží s cílem umírnit a zpomalit tehdejší politický vývoj, podporovat rozvoj kapitalistického podnikání a tím nahradit měšťanstvu nedostatek politické svobody. Toto období je nazýváno obdobím bachovského absolutismu nebo také neoabsolutismus podle jeho představitele (Alexandr Bach, ministr vnitra, který původně působil jako vídeňský advokát a později pak v r.1848 byl jedním z hlavních představitelů vídeňského liberálního kruhu).

Důsledkem vojenských neúspěchů rakousko uherska v Itálii a jeho vystoupením proti carskému Rusku ve válce krymské došlo k vážné finanční krizi, která způsobila, že situace byla pro tehdejší vládu již nezvladatelná. V r. 1859 byl odvolán císařem Františkem Josefem I. ministr vnitra Alexandr Bach a následně pak v říjnu r. 1860 byl císařem vydán říjnový diplom, který byl návratem k ústavnosti a svolání říšské rady.

Tím začala důležitá třetí etapa období 1860-1867, ve kterém došlo ke konečnému kompromisu mezi feudalitou a měšťanstvem. Vrcholem tohoto období bylo vydání prosincové ústavy v r. 1867. Ústava zakotvuje jednak parlamentarismus a důležité, dosud tolik postrádané základní občanské svobody. Zostřující se národnostní rozpory v Rakousku vedou téhož roku k dualizaci monarchie na Rakosko - Uhersko. České požadavky zůstávají nadále neuspokojeny a r. 1867-1871 dochází ke konfliktu, který je označován též jako úsilí o česko-rakouské vyrovnání. Politické neúspěchy a odstoupení císaře od dohodnutých vyrovnávacích zásad (fundamentálních článků) vede českou politickou reprezentaci k nové orientaci a to k osamostatnění se a vytvoření samostatného státu.

Poslední čtvrtá etapa období od r. 1871-1918, je znakem a zároveň nástupem nově se vytvářející politické síly tzv. dělnické třídy, která se především zaslouhuje o uznání všeobecného volebního práva, ke kterému došlo i když v omezené formě a bylo uzákoněno v r. 1907. V období první světové války došlo k odboji českého a slovenského národa proti Rakousko-Uhersku a jeho následným výsledkem je pak vznik a vyhlášení Československé republiky dne 28.10.1918.

1.2) Vývoj rakouské ústavnosti v 19. století

Za vývojem rakouské ústavnosti v 19.století se musíme podívat na její počátek, který byl silně ovlivněn evropským demokratickým hnutím zahájeným revolucí v Paříži v únoru 1848. Toto demokratické hnutí v rakouském císařství mělo za důsledek možnost vzniku revolučních hnutí jednak ve Vídni, v Uhrách, v Itálii a v Čechách.

Cílem tohoto hnutí bylo poražení feudálně absolutistického režimu, likvidaci výsad šlechty a změnu feudálního státu ve stát moderní, který by splňoval veškeré potřeby tehdy nově vznikající společenské třídy tj. stát buržoazní. Již před rokem 1848 byly vytyčeny požadavky českého národa programem německé a české buržoazie.

"Vedle požadavků liberálních (ústavní vláda, svoboda tisku, občanské svobody, odstranění cenzury, zrušení poddanství, odstranění privilegovaného postavení katolické církve a omezení moci byrokracie) se v programu české reprezentace současně uplatňují požadavky národní, které sledují obnovení historického státu České koruny jako útvaru, ve kterém by poměrně hospodářsky slabší české měšťanstvo zaujalo vedoucí postavení. Součástí tohoto národního programu pak byly i otázky národnostní a jazykové - rovnoprávnost češtiny s němčinou v úřadech a ve školách." ¹

Jednou z prvních možností vedoucích k formulaci českého politického programu byla schůze ve Svatováclavských lázních, která byla svolaná na sobotu 11.března 1848 a to z iniciativy radikálních demokratů. Tohoto veřejného zasedání se zúčastnilo na 3000 osob, převážně příslušníků měšťanstva a studentů (iniciátorem byl Fr. Braunner). Dalšího dne byl tento politický program následně zredigován v Prvou pražskou petici, která zahrnuje 11 požadavků určených císaři.

Požadavky:

- jazyková rovnoprávnost
- obnovení Ústavní jednoty zemí České koruny
- zavedení obecní samosprávy
- volební právo
- zavedení ústnosti a veřejného soudního řízení
- svobody tisku
- víry
- ochrana osobní svobody
- ozbrojení občanů
- zmírnění daňového zatížení
- zdokonalení školství a svoboda univerzitního vyučování

¹ Malý K., Sivák F., Dějiny státu a práva v českých zemích a na slovensku do roku 1918, nakladatelství H&H, Komenského 236, Jinočany, 1992, s.359, ISBN 80-85467-61-5

Současně s těmito požadavky byl uplatňován i požadavek na zrušení poddanství a omezení vojenské služby na 4 roky. Tištěná forma této petice v počtu několika tisíc kopií byla následně šířena mezi obyvateli s cílem tyto informovat a zapojit je plně do politického hnutí.

Dále pak byl na schůzi zvolen petiční výbor v počtu 26 osob, označovaný též jako Výbor Pražského měšťanstva, který později nesl název Svatováclavský výbor. Činnost tohoto výboru neskončila pouze podáním a redakcí této petice, ale s postupem času se stává rozhodujícím revolučním mocenským orgánem, který tzv. reprezentoval českou politiku a její zájmy do budoucna. Svatováclavský výbor zřizoval i ozbrojené orgány jako byla Národní garda a studentské Akademické legie, jejichž cílem bylo zabezpečení vnitřního pořádku a obrany v zemi a na akademické půdě.

Realizovat, ale požadavky vycházející z První pražské petice bylo velice obtížné. Nejdříve došlo ke změně ve funkci kancléře, kdy Knížete Matternicha vystřídal Fr.A. Kolovrat a dne 15.března císař ohlásil úmysl vydat ústavu nazývanou - konstituci vlasti. K Českým požadavkům zveřejněným v kabinetním listu ze dne 23.března nebylo přistupováno, seriózně a vážně, odpověď vlády na tyto požadavky byla velmi vyhýbavá. Vláda se odvolávala na dobu předbřeznovou a upozorňovala tím na názor, že jednat za zem mohou jako takové pouze stavy v zákonném zastoupení. Bylo vyhověno jen požadavkům jazykové rovnoprávnosti a v otázce roboty bylo přislíbeno, že tato bude do konce března r. 1849 zrušena za patřičnou náhradu.

Neochota vlády vyhovět těmto požadavkům, měla za následek podání Druhé pražské petice dne 29.března. Tato opakovala předešlé požadavky zveřejněné v první Pražské petici, především pak na volební právo do zemského sněmu pro všechny obyvatele bez ohledu na jejich společenský původ, pouze s omezením jejich majetkového censu. Odpovědí na druhou petici byl kabinetní list z 8.dubna, adresovaný ministru vnitra Pillersdorfovi, s přislibem rovnoprávnosti jazykové, svoláním českého zemského sněmu a stanovení zásad voleb. Omezení

volebního práva bylo vázáno na placení přímých daní a na příslušnost k měšťanům. Věková hranice byla stanovena pro aktivní volební právo 25 let a pro pasivní volební právo 30let. Na otázku spočívající v obnově Českého státu se císař odvolal na příští rozhodování říšského sněmu.

Revoluční vývoj v českých zemích a tehdejší postoj vlády vyžadoval nutně a prvořadě vyřešení komplikované otázky mocenských a správních orgánů. Hlavním orgánem pro jednání s rakouskou vládou se stal pražský Svatováclavský výbor. Na základě iniciativy liberální buržoazie došlo dne 10.dubna k sjednocení Svatováclavského výboru s mimořádnou guberniální komisí a došlo k vytvoření Národního výboru. Ten byl dne 13.dubna formálně schválen na veřejné schůzi a skládal se ze 140členů. Z toho více než polovinu členů tvořili zástupci měšťanstva. Ostatní členové zastupovali šlechtu a duchovenstvo.

Základním úkolem Národního výboru bylo realizovat kabinetní list z 8.dubna a připravit volby do zemského sněmu. Vývoj revolučního dění v Čechách byl narušen a komplikován národnostními rozpory, které se po počáteční spolupráci objevily mezi českým a německým měšťanstvem. K postoji Čechů k německému revolučnímu hnutí se vyjádřil ve svém dopise z 11.dubna 1848 František Palacký a odmítl tím tvrzení o příslušnosti českých zemí k německé říši "Zajisté, kdyby státu Rakouského nebylo již odedávna, musili bychom v Interesu Evropy, ba humanity samé přičinili se co nejdříve, aby se utvořil". Tímto položil i formálně základy politiky austroslavismu, která se stala určující pro českou reprezentaci po celé období revoluce"².

Německá strana, která svým odmítavým postojem ke stanoviskům obsaženým v dopise Palackého, dala následně podnět ke svolání a k účasti na Frankfurtském sněmu. K tomu se přidala i vídeňská vláda. Na výzvu Národního výboru vydaného občanům českých zemí se těchto

² Malý K., Sivák F., Dějiny státu a práva v českých zemích a na slovensku do roku 1918, nakladatelství H&H, Komenského 236, Jinočany, 1992, s.362-363, ISBN 80-85467-61-5

většina voličů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku nezúčastnila. Další volby pak byly vypsané na 7.června 1848 a ani k jejich konání nedošlo díky dramatickým událostem ke kterým došlo ve Vídni a kdy vídeňský dvůr uprchl do Innsbrucku. V důsledku těchto událostí byl svolán do Prahy Slovanský sjezd, který byl zahájen 2.června 1848 v Praze jako sjezd rakouských Slovanů. V průběhu sjezdu došlo ke konfliktu s vojenskými jednotkami generála Windischgrätze a 12.června 1848 vypuklo v Praze ozbrojené povstání, které se podařilo potlačit až o šest dní později 18.června po předchozím bombardování Prahy. Vůdcové povstání byli uvězněni a ke svolání zemského sněmu už nedošlo.

Po porážce pražského povstání se Česká politika soustředila na nastávající říšský sněm, do kterého se uskutečnily volby na základě volebního řádu ze dne 30.května 1848. Jednalo se o volby nepřímé, vykonávaly se pomocí volitelů a to tak, že na každých 50 000 obyvatel byl volen 1 poslanec. Šlo o tajné volby, rovné a téměř všeobecné. Pro výkon jak aktivního a pasivního volebního práva se vyžadoval věk 24 let. Voleno bylo 238 poslanců z toho 90 připadalo na Čechy, 38 Morava a 10 Slezsko. V Čechách se volby konaly opožděně 8-10.června 1848.

K nejvýznamnějším opatřením říšského sněmu patří usnesení přijaté na základě návrhu H.Kudliča z 5.srpna 1848 o zrušení poddanských svazků. Došlo k diskusi zda ji provést za náhradu nebo bez náhrady držitelům velkostatků. Díky českým poslancům bylo schváleno a později i potvrzeno císařským patentem ze dne 7.září zrušení poddanských svazků za náhradu. Tím byla prosazena zásada, že zákony sněmovny potřebují sankce panovníka, jinými slovy, panovník má právo veta proti usnesení sněmu.

Vlivem přetrvávajících nepokojů ve Vídni, musel říšský sněm na počátku října 1848 přenést svou činnost do Kroměříže na Moravě, kde později 15.listopadu pokračoval na přípravě nové ústavy, která se však nestala nikdy zákonem. Návrh ústavy byl předložen sněmovně 21.12.1848 k prvnímu čtení. První část ústavy obsahovala základní občanská práva a byla dílem tříčlenné komise kde působil i český poslanec Fr.L.Rieger.

Základní koncepce práv byla významně ovlivněna americkou a francouzskou ústavou z r.1791. Tato koncepce vycházela ze zásady, že "Každý člověk je svoboden, každý má stejné právo rozmnožovati blaho své hmotné i duševní".³

Ustanovení dále prohlašovala formální rovnost před zákonem, zrušení šlechtictví, ústnost a veřejnost soudního řízení, zavedení porotního soudnictví, zrušení trestu smrti, tělesných trestů, ochranu svobody domovní, listovní tajemství, právo petiční, právo stěhování, právo shromažďovací, spolčovací, svobodu svědomí, vyznání a církvi, zavedení obligatorního sňatku civilního, svobodu vyučování, svobodu tisku, rovnost národů, ochranu vlastnictví a zrušení lenních vztahů.

Díky postupnému útlumu revolučního hnutí a vojenských úspěchů císařských vojsk v Uhrách a Itálii došlo ke změnám tohoto návrhu. "Na odpor reakce narazila zejména teze o suverenitě lidu jako základu státní moci (§3 "veškerost občanů jest národ, všechny moci státní vycházejí z národa i vykonávají se způsobem v konstituci ustanoveným)".⁴

Koncept ústavy vycházel z konstituční monarchie v čele s císařem, který se nezodpovídá z výkonu své moci. Generální výkonnou moc měl vykonávat říšský sněm skládající se ze dvou komor a to z komory lidu a komory zemní. Dále tento sněm zaváděl i sněmy zemské, krajské a samosprávu obecní. Moc soudcovská měla být tedy vykonávána nezávislými soudy.

2. prosince 1849 dochází k významné změně v čele vlády a neschopný císař Ferdinand V. se vzdal svého trůnu ve prospěch svého synovce Františka Josefa I. . Tento nechal 7.března 1849 rozpustit říšský

³ Malý K., Sivák F., Dějiny státu a práva v českých zemích a na slovensku do roku 1918, nakladatelství H&H, Komenského 236, Jinočany, 1992, s.366, ISBN 80-85467-61-5

⁴ Malý K., Sivák F., Dějiny státu a práva v českých zemích a na slovensku do roku 1918, nakladatelství H&H, Komenského 236, Jinočany, 1992, s.366, ISBN 80-85467-61-5

sněm a současně vyhlásil oktrojovanou ústavu, která vešla v platnost dne 4. března 1849 - Ústava březnová (nazývaná též Stadionova podle rakouského ministra) a tímto dochází k období nazývanému obdobím bachovského absolutismu.

Období bachovského absolutismu mělo za cíl popření jednak ústavnosti a vrácení se zpět k absolutistickým formám vlády. Tyto cíle byly uskutečněny na základě opatření a pomocí norem vydaných v roce 1851. Šlo především o opatření, která zavádějí výslovnou odpovědnost ministrů vůči panovníkovi a to v tzv. silvestrovských patentech z 31.12.1851.

Značně neúspěšný bachovský režim opřený o armádu a polici vedl již v roce 1859 ke změně politiky u vídeňského dvora. Po porážkách ve válce s národně osvobozeneckým hnutím Itálie se režim dostal do finanční krize. V důsledku těchto okolností byl nucen císař František Josef I. propustit ministra A. Bacha a stejně tak i policejního ministra J. Kempena. Obnovení ústavnosti pak bylo provedeno dvěma důležitými právními akty, a to jednak Císařským manifestem a diplomem (říjnovým) z 20. října 1860.

V manifestu se podle mého názoru císař snažil zdůvodnit a tím i ochránit své dřívější jednání navenek, jednak proč bylo třeba vládnout absolutisticky za pomoci vojenské moci a policejního násilí, která byla svým jednáním proti lidskosti a především občanským právům i když jako taková nebyla jím uznávána. A také z důvodu finanční krize a nátlaku ze strany rozmnožené říšské rady, která sestávala z velkostatkářů a především vlivných podnikatelů a bankéřů, kteří státu finančně pomohli. Říjnovým diplomem pak šlo o přeskočení doby neoabsolutismu a navrácení se zpět k ústavnosti.

Dne 26. února 1861 pak byla vyhlášena Únorová ústava skládající se ze tří patentů č. 20-22/1861 ř.z. Těmito patenty, lépe řečeno přílohami, se zřizoval jednak parlament (tj. říšské zastupitelstvo) složené ze dvou komor panské a poslanecké a zaváděly se zřízení zemské, pro země neuherské. Únorová ústava neobsahovala občanská práva. Upravovala pouze reprezentační soustavu a pravidla pro volbu zastupitelských orgánů.

Po rakousko-uherské dualizaci byla v roce 1867 vyhlášena poslední ústava tzv. Prosincová ústava, která platila až do pádu monarchie v roce 1918. Oproti ústavě únorové se tato opět vracela zpátky k problematice občanských a lidských práv a znovu je zavedla.

2) Občanská práva a svobody v rakouských ústavách

19. století

Problematiku občanských práv a svobod v Rakousku v 19. století je nutné posuzovat v souvislosti s celkovým formováním občanské společnosti, přičemž hlavní roli tvoří pojem občan. Rozlišení základních práv jak lidských tak i občanských pocházejí z pařížské Deklarace lidských práv a občanských práv z 26. srpna 1789 s rozlišením práv vycházejících z postavení člověka ve společnosti a práv, která získává přímo od státu. Dále pak z Virginské deklarace práv z roku 1776 a Prohlášení nezávislosti ze 4.července roku 1776 ve Philadelphii. Francouzská Deklarace práv byla tedy hlavním mezníkem pro vývoj a koncept občanských práv a svobod v Evropě 19. století.

Hlavním faktem občanské společnosti je tedy zásada rovnosti. Národní obrození v první polovině 19. století v českých zemích má především nejen jazykový, literární a kulturní ráz, ale s tímto je spojen i politický rozměr.

Formulace občanských práv se tedy projevila již v návrhu kroměřížské ústavy a to posílením národní a státoprávní pozice. První pražská petice z března 1848 pak obsahovala jazykovou rovnoprávnost, svobodu slova, tisku, svobodu vyznání a vyučování a samostatné obecní zřízení svobodně volenými zástupci. Ještě před doručením první pražské petice Svatováclavskému výboru byl 15.března 1848 vydán patent Ferdinandem V., který ruší cenzuru a zaručuje svobodu tisku a s tím byla přislíbena konstituce vlasti a tím by vznikl parlamentní režim. Patent z 8.dubna 1848 uznal jazykové i národnostní požadavky, dále pak petiční právo, právo shromažďovací a spolčovací na základě druhé pražské petice.

Z důvodů nepokojů a revolučních hnutí probíhajících v tomto období byla vídeňská vláda nucena vydat první ústavu.

2.1) Ústava dubnová

Je první rakouskou ústavou 19. století a byla vydaná 25.dubna 1848 (též Pillersdorfova ústava). Tato ústava nebyla předložena ke schválení zákonodárnému orgánu, ale byla vyhlášena z rozhodnutí císaře, šlo tedy o tzv. oktrojovanou ústavu. "Vycházela z ideje konstituční monarchie, počítala s volbou říšského sněmu a obsahovala i katalog občanských práv a svobod. Zakotvila náboženskou a osobní svobodu, svobodu tisku, ochranu listovního tajemství, ústnost a veřejnost soudního řízení a národnostní samosprávnost."⁵ Tato ústava se však nikdy nestala platnou a pouze předcházela jen některým zásadám, které se později uplatnily v rakouském ústavním právu.

Na základě dubnové ústavy byl zvolen Říšský sněm zasedající v Kroměříži jehož hlavním cílem mělo být vypracování a připravení osnovy tzv. Kroměřížské ústavy.

Kroměřížská ústava vycházela především z Francouzské Deklarace práv člověka a belgické ústavy z roku 1831, které hájili ideu suverenity lidu. Předním obhájcem této ústavy byl významný český poslanec F.L.Rieger.

Ten na počátku roku 1849 musel čelit bouřlivé konfrontaci a hájit názor k ústavě a především k některým paragrafům v ní uvedených. Prvním velkým problémem, který vyvstal byl hned §1, který pojednával o suverenitě lidu a poukazoval na dědičné monarchické právo a tím zároveň zdůraznil, že státní moc vychází z lidu. Výbornou obhajobu měl F.L.Rieger u §5, který zakotvoval v procesu zásadu veřejnosti a ústnosti a v trestním řízení presumpci neviny, dále pak obžalovací princip, porotní soudnictví a zásadu, že věc jednou rozhodnutá (rozsouzená) nemá být znovu posuzována (res iudicata). Následující §6 poukazuje na skutečnost, že trest může být uložen jen na základě zákona a tento paragraf měl rušit i dosud ukládaný trest smrti za politické trestné činy.

⁵ Malý K.,Soukup L., Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918, nakladatelství Karolinum, Univerzita Karlova v Praze 2006, s.416-417 K.Adamová, ISBN 80-246-1209-7

Bylo i pár členů ústavního výboru, kteří byli pro úplné zrušení trestu smrti. Dále pak byl zajímavý §13, který zaručoval svobodu víry každému rakouskému státnímu občanovi. Dále pak byly projednány ještě paragrafy o osobní a domovní svobodě, listovní tajemství, petiční právo, svoboda pohybu, právo shromažďovací a spolčovací.

Z důvodu konce Kroměřížského sněmu z března 1849, který byl následně rozeznán, nedošlo k projednání posledních čtrnácti paragrafů. Zůstalo neprojednáno právo na vzdělání, svoboda projevu a tisku a další. Zajímavé byly především §21 podle kterého jsou všichni národové v říši stejně oprávněni a pak §25, který stanovil, že každý občan a každý grunt musí náležet k nějaké obci. Poslední 4 paragrafy pamatovaly na brannou povinnost.

2.2) Ústava březnová

Tato ústava je druhou oktrojovanou ústavou po rozpuštění kroměřížského sněmu ze dne 4. března 1849 a veřejně byla vyhlášena až dne 7. března 1849. Ústava je též nazývána jako Stadionova ústava podle rakouského ministra. Ústava sestává z 16 částí rozdělených na 123 paragrafů, ke kterým byl ještě pro neuherské země připojen katalog občanských práv. Šlo o důslednou, centralistickou ústavu, která vycházela z jednotného státního území, jednotného území jak celního tak i obchodního. V čele stojí císař s rozsáhlými pravomocemi v rozhodování jako například vyhlášení zákonů, vypovídání války a uzavření míru, zahraniční styk a další.

Březnovou ústavou byla podrobně zakotvena jednotlivá občanská práva s odkazem na zvláštní zákon tzv. listinu základních občanských práv pro země rakouské mimo Uher. Ve třinácti paragrafech pak zakotvila svobodu vyznání, tisku, slova, zákaz cenzury, vědy a vyučování, právo petiční, svobodu shromažďovací a spolčovací, domovní svobodu, nedotknutelnost osoby, ochranu listovního tajemství.

V §4 "O obecné národní vzdělání má se pečovati veřejnými ústavami, a sice v částkách zemí, kdež smíšené obyvatelstvo přebývá, způsobem takovým, aby i národní kmenové, jsoucí v menšině, prostředků k pěstování svého jazyka a ku vzdělání se v něm potřebných nabývali. Náboženské vyučování v národních školách udílí se od příslušné církve aneb náboženské společnosti. Stát má vrchní dohled nad veškerými vyučovacími i vychovacími záležitostmi."⁶ Tímto paragrafovým zněním byl brán ohled na národnostní menšiny a možnost zajištění jejich vzdělání v menšinovém jazyce.

Právo tisku a svoboda projevu je obsaženo v §5 "Každý má právo slovem, písmem, tiskem aneb obrazným představením mínění své svobodně projevovati. Tisk nesmí se cenzuře prodrobovati. Na zlé užívání tisku vydá se zákon odvetný (repressivus)."⁷

Právo shromažďovací a spolčovací pak bylo upraveno v §7 "Rakouští občané mají právo shromažďovati se a spolky zřizovati, pokud se koli účel, prostředky, aneb způsob shromáždění aneb spolčení ani právu nepřičítí, ani státu nebezpečen není. Vykonávání tohoto práva, jakož i výminky, pod nimiž se spolkovní práva nabývají, vykonávají aneb pozbývají, ústavní zákon."⁸ Toto právo spolčovací a shromažďovací je s omezením, že účel ani jeho způsob se nesmí přičít právu ani státu.

Osobní svoboda byla zaručena v §8, kde odkazovala na nemožnost zatýkání provinivších se osob bez vydání soudního rozkazu a tento soudní rozkaz se měl předat zatčenému ihned při jeho zadržení nejdéle však do 40hodin po něm.

⁶ Černý M. Jan, Boj za právo část II., Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum 2007, str. 828, ISBN 978-80-246-1159-4

⁷ Černý M. Jan, Boj za právo část II., Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum 2007, str. 828, ISBN 978-80-246-1159-4

⁸ Černý M. Jan, Boj za právo část II., Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum 2007, str. 828, ISBN 978-80-246-1159-4

Domovní právo bylo zaručeno §10 "Právo domovní jest neporušné. Prohledávání příbytku a papírů aneb zabavení jich připouští se jen v případech a způsobech zákonně určených."⁹ Toto právo je neporušitelné a připouští se prohledání a zadržení dokumentů či písemností jen v případech určených zákonem.

Listovní tajemství obsažené v §11 se nesmělo zrušit. Zákon se mohl zrušit jen v případě války a nebo na základě vydaného soudcovského rozkazu.

Dále pak §12 omezuje využívání jednotlivých občanských práv a svobod v době války nebo při vnitřních nepokojích a do jeho obsahu zahrnuje jednak §5 a §11.

"Dosavadní český stát ústavou březnovou tedy zcela zanikl, nebyl ovšem zrušen výslovně žádnou právní normou a na jeho místě fungovaly jen jeho části - země - jako provincie rakouské říše. Později byla také vydána i zemská zřízení (pro Čechy v prosinci 1849), která však ve skutečnosti nikdy neplatila"¹⁰.

Ve skutečnosti, březnová ústava však nikdy nebyla uvedena v život a některá její ustanovení pak byla provedena patenty a ministerskými nařízeními. K jejímu odstranění pak došlo na základě snahy o úplnou a maximální centralizaci monarchie říšskou radou v roce 1851. K definitivnímu zrušení březnové ústavy došlo následně 4.března 1852.

2.3) Bachovský absolutismus a Říjnový diplom

Nástup bachovského absolutismu byl popřením ústavnosti a vrátil se zpět k absolutistické formě vlády na základě vydaných silvestrovských

⁹ Černý M. Jan, Boj za právo část II., Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum 2007, str. 828, ISBN 978-80-246-1159-4

¹⁰ Malý K., Sivák F., Dějiny státu a práva v českých zemích a na slovensku do roku 1918, nakladatelství H&H, Komenského 236, Jinočany, 1992, s.370, ISBN 80-85467-61-5

patentů z 31. prosince 1851, které prohlásily březnovou ústavu za zrušenou a to od 4. března 1852. Výslovně byla pouze potvrzena rovnost občanů před zákonem a zrušení poddanství a roboty. Další z patentů zrušoval občanská práva až na ochranu církví státem uznávaným.

Následný Říjnový diplom z 20. října 1860 je důležitým krokem návratu k ústavnosti a parlamentnímu režimu a směřoval k vydání další oktrojované rakouské ústavy.

2.4) Únorová ústava

Byla vyhlášena 26. února 1861 a skládala se ze tří patentů č. 20-22/1861 ř.z., které zřizovaly jednak dvou komorový parlament a zavedly zřízení zemské pro země neuherské a dále pro užší a širší říšskou radu. Ústava opět kladla důraz na centralistické pojetí státu, ale jako taková neobsahovala žádná občanská práva.

Až v roce 1863 na základě činnosti parlamentu, který se snažil o zakotvení základních občanských práv došlo k vydání tiskového zákona (č. 6/1863 ř.z.), zákona o ochraně osobní svobody (č. 87/1862 ř.z.) a domovní svobody (č. 88/1862 ř.z.). Poslední z vydaných zákonů pak byly před vydáním prosincové ústavy zákon spolčovací a shromažďovací (č. 134 a 135/1867 ř.z.).

2.5) Prosincová ústava

Poslední rakouskou ústavou opět oktrojovanou byla Prosincová ústava z roku 1867, která byla tvořena řadou základních zákonů. Ústava je považována za vrcholný rakouský ústavní vývoj a platila až do pádu monarchie v r. 1918. Na rozdíl od únorové ústavy tato opět obsahovala občanská práva i přes to, že se jednalo více méně o ústavu centralistickou.

Základním zákonem o všeobecných právech státních občanů byl zákon č. 142/1867 ř.z., který ve svém článku 2 zakotvuje rovnost všech

občanů před zákonem. Článkem 3 je pak zaručen přístup k veřejným úřadům všem občanům a dále pak bylo zakotveno právo volnosti stěhování i vystěhování, osobní svoboda, listovní a petiční právo, právo shromažďovací a spolčovací, svoboda tisku a slova, víry a svědomí, vědy a volby povolání, ochrana národností a soukromého vlastnictví.

Článek 13 se týká tisku a je jím zakázána v jakákoliv podobě jeho cenzura nebo omezování.

Článkem 18 je zakotvena svobodná volba povolání a možnost vzdělávání se v oboru daného povolání jakkoliv a kdekoliv.

Článek 19 pojednává o ochraně národností a každý má právo na ochranu a na svůj jazyk.

Prosincová ústava kromě kladů jakými jsou základní občanská práva a parlamentní systém, měla však i řadu negativních rysů. Mezi tyto negativní stránky patří především přežitky z dob feudalismu v pojetí postavení a moci císaře, institut šlechtictví a panské sněmovny. Negativní stránkou Prosincové ústavy bylo postíženo i právo tiskové, které pod vysokými kaucemi omezovalo vydávání tisku, shromažďovací a spolčovací právo bylo ovlivňováno policejními zásahy a bylo pod dozorem úřadů.

Ale i přes všechna tato negativa byla Prosincová ústava značným pokrokem v té době a tvořila základ dalšího boje o demokratizaci státu a to jednak v právu volebním, tak i v občansko právním a v neposlední řadě měla důležitý vliv i na vývoj lidských práv.

Občanská práva v 19. století nebyla zakotvena pouze v ústavách, ale můžeme je nalézt i v některých dalších právních předpisech této doby. Mezi nejdůležitější a k politickým právům nejvíce využívaným pak bylo zejména spolčovací a shromažďovací právo, dále pak právo tiskové a s tím spojena svoboda projevu a samozřejmě i právo volební.

2.6) Právo spolčovací a shromažďovací

Spolčovací právo bylo upraveno poprvé v dubnové ústavě z roku 1848. V březnové ústavě pak byl upraven požadavek na spolky, které jako takové neměli být v rozporu se zákonem a svým způsobem nebezpečné pro stát.

"Prováděcí zákon k březnové úpravě ze 17.3.1849 zaváděl nad spolkovou činností policejně správní dohled a přinášel řadu omezujících ustanovení (např. jejich členy nemohli být nedospělci a ženy). Ve výjimečných případech pak mohlo dojít k suspenzi spolčovacího i shromažďovacího práva"¹¹. To znamená, že policejně správní dohled svou činností omezoval spolkovou činnost v případech jemu se nezamlouvající a tím pádem ho mohl i zakázat.

Spolčovací zákon z roku 1852 navazuje na prováděcí zákon z roku 1849. Před jeho vydáním pak bylo vyhlášeno nařízení č. 246/1851 ř.z., které přímo zakazovalo vytváření politických spolků. Roku 1867 pak byl vydán nový spolkový zákon č. 134, který co do svého znění byl určitou liberalizací spolkového práva, ale ve svém konečném důsledku ztěžoval vznik politických spolků. Ke vzniku spolku nebyla potřeba koncese, pouze v případě splnění zákonných podmínek pak politický úřad jeho vznik bral pouze na vědomí. Členy se pak opětovně nemohly stát nezletilci, cizinci a ženy. V případě jakéhokoliv porušení zákona pak bylo možné činnost spolku úplně zakázat.

Se vznikem spolkového zákona vzniká legální cestou mnoho neformálních spolků jako byl například Spolek českých právníků Všehrd, studentský spolek Carolina, v pozdější době 60 let pak dochází k rozvíjení spolků řemeslnických a dělnických.

¹¹ Malý K., Soukup L., Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918, nakladatelství Karolinum, Univerzita Karlova v Praze 2006, s.425 K.Adamová, ISBN 80-246-1209-7

Vznik těchto spolků umožňuje jednotlivým členům vystoupit a diskutovat o jednotlivých potřebách, ale i problémech a takto se přičinit o prosazování svých práv a jejich šíření do podvědomí ostatních členů spolku.

"Po určitém útlumu spolkového života za Bachova absolutismu a za hospodářské krize došlo v sedmdesátých letech 19. století opět k rozvoji spolků. Taafeho vláda (1887-1893) byla k českým požadavkům vstřícnější, a to se projevilo i na formování řady nových vzdělávacích, čtenářských a zábavních spolků. Objevily se baráčnícké spolky, ve kterých se spojovaly charitativní cíle s vlasteneckými a zábavními. Znovu se začalo rozvíjet sokolské hnutí, zakládaly se hasičské sbory a rozmach zaznamenávaly i dělnické spolky a odborová hnutí. Zejména se však vytvářely politické občanské a voličské kluby a tzv. ochranné spolky, které na podporu národních zájmů vznikaly v českém i německém prostředí"¹².

Počátkem 20. století pak došlo zavedením všeobecného volebního práva k legitimní činnosti dosavadních spolků, ale i ke vzniku dalších nových spolků zejména studentských, akademických a také spolků v oblasti obchodního a živnostenského života.

"Podobně jako spolčovací právo začalo se rozvíjet v souvislosti s léty 1848-1849 i právo shromážděvací. Jeho základem se pak stal zákon č. 135/1867 ř.z. Podle tohoto zákona mohly policejní úřady zakázat či rozpustit shromáždění odporující trestnímu zákonu nebo ohrožující veřejnou bezpečnost či veřejné blaho. Až na výjimky muselo být shromáždění ohlášeno policií nejméně tři dny před jeho konáním"¹³

¹² Malý K., Soukup L., Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918, nakladatelství Karolinum, Univerzita Karlova v Praze 2006, s.425 K.Adamová, ISBN 80-246-1209-7

¹³ Malý K., Soukup L., Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918, nakladatelství Karolinum, Univerzita Karlova v Praze 2006, s.426 K.Adamová, ISBN 80-246-1209-7

2.7) Právo tiskové a svoboda projevu

Léta 1848-1849 jsou průlomem do tehdejší právní úpravy založené na cenзуře tisku. Vlivem francouzských, německých a belgických vzorů byl dne 31. března 1848 vydán tiskový zákon, který však nebyl nikdy v praxi uplatněn a později v květnu 1848 byla vydána dvě ministerská nařízení. "Současně s trestním zákonem byl posléze v oblasti Bachova absolutismu vydán tiskový řád (122/1852 ř.z.). Dával politickým orgánům řadu možností, jak zasáhnout proti nepohodlným tiskopisům. Zvláště pak vycházel ze zásady, že trestné činy spáchané tiskem je možné posuzovat stejně přísně jako trestné činy (např. velezrady) provedené in natura."¹⁴

Počátkem a v průběhu 60. let po skončení Bachova absolutismu došlo k nové úpravě tiskového práva, které znamenalo výrazný posun oproti současnému tiskovému právu.

"Vedle tiskového zákona z roku 1863, který znamenal oproti dřívějšímu stavu určité uvolnění, upravoval tuto problematiku rámcově i §13 ústavního zákona č. 142/1867, který vycházel z principu tiskové svobody. Podle tohoto zákona mohl každý mínění své v mezích zákona slovem, písmem, tiskem nebo vyobrazením přenášeti. Rovněž byla podle tohoto zákona vyloučena předběžná cenzura."¹⁵

2.8) Právo volební

Je jedním z nejdůležitějších politických práv 19. století a je upraveno již v dubnové ústavě, kde moc zákonodárnou měl vykonávat dvoukomorový říšský sněm, zemský sněm byl pouze orgánem pro místní samosprávu. V květnu 1848 v nepřímých volbách došlo k vytvoření pouze

¹⁴ Malý K., Soukup L., Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918, nakladatelství Karolinum, Univerzita Karlova v Praze 2006, s.424 K.Adamová, ISBN 80-246-1209-7

¹⁵ Malý K., Soukup L., Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918, nakladatelství Karolinum, Univerzita Karlova v Praze 2006, s.424 K.Adamová, ISBN 80-246-1209-7

jednokomorového parlamentu a tím byla tedy zrušena druhá komora - senát.

Znakem rakouského volebního práva po pádu Bachova absolutismu byly volební kurie. Šlo o seskupení voličů a poslanců související s majetkovým cenzem. Volební kurie sestávala z velkostatkářů, průmyslových měst, obchodních a živnostenských komor a venkovských obcí. Nevýhoda byla v nerovnosti volebního práva z důvodu výhody majetnějších vrstev a platila tu tedy zásada: čím méně voličů, tím více mandátů. Další negativní stránkou byla nemožnost účastnit se voleb pro ženy a příslušníky ozbrojených sborů. Tato omezení však neplatila pro ženy, které volební právo vykonávaly buď samy nebo v právním zastoupení při volbách do velkostatkářských kurií. Byl také uplatňován census pobytu kandidáta či voliče v místě voleb.

Po znovu zavedení ústavnosti a vyhlášením únorové ústavy došlo ve volebním právu k těmto vývojovým stadiím:

- 1861 - zavedení volebního práva do zemských sněmů
- 1873 - přímé volební právo do říšské rady (zák.č.40a41/1873 ř.z.)
- 1882 - Taaffeho novela volebního řádu (zák.č.142/1882 ř.z.) došlo ke snížení volebního cenzu na 5 zlatých ročně v kurii městské a venkovské
- 1896 - Badeniho reforma volebního práva (zák.č. 168/1896 ř.z.) zavedla pátou volební kurii bez majetkového cenzu.
- 1907 - zavedení všeobecného rovného a tajného hlasovacího práva do poslanecké sněmovny říšské rady (zák.č. 117/1907 ř.z.)

Z vývoje volebního práva je tedy patrné, že jeho vývoj po celou dobu směřoval k uplatnění národnostních požadavků a o snahu získat svébytnost země.

3) Politické strany a politické programy v 19. století

Českou politickou reprezentaci v 19. století je třeba rozdělit do několika období a to jednak od svého počátku od roku 1848 až do doby od roku 1896 - 1920, kdy českou politickou reprezentaci zastupovalo hned několik významných politických pokrokových stran.

3.1) Vývoj politických stran a politického programu

V roce 1848 tedy vstupuje do politického života Česká politická reprezentace s politickým programem jež se týká především demokratických požadavků s cílem národního osvobození. Cílem mělo tedy být obnovení historického českého státu, uznání práv státu České koruny a v neposlední řadě i obnova společných orgánů země a to od samého základu.

Forma tohoto programu byla zanesena již do 1. a 2. pražské petice a vznikala tedy již v době před březnové. Program jako takový odpovídal možnostem a síle českého měšťanstva. Ve svém vývoji byl opožděný oproti německé buržoazii a značná obava z hospodářské a politické konkurence vedla k maximálnímu využití všech tradic české státnosti. Ty pak vedly k požadavkům národního obrození. "Tento program však čeští politici hodlali realizovat v rámci rakouského státu, který v představách českých liberálních předáků (Fr. Palacký) byl přirozeným rámcem chránícím slovanské národy před germanizací i pohlcením carskou ruskou univerzální monarchií."¹⁶

V roce 1848 na Slovanském sjezdu v Praze pak byl základním kamenem vzniku austroslavismu v české politice.

Obava české a vídeňské reprezentace z velkoněmeckých revolucionářů, kteří usilovali o spojení Německé říše s Rakouskem, vedla k opuštění

¹⁶ Malý K., Sivák F., Dějiny státu a práva v českých zemích a na slovensku do roku 1918, nakladatelství H&H, Komenského 236, Jinočany, 1992, s.383, ISBN 80-85467-61-5

státoprávních požadavků a přiklonila se raději k vídeňské vládě, která hledala u českých poslanců oporu.

Začátkem 60. let došlo k obnovení ústavnosti, ta donutila české politické předáky ke změně politického programu austroslavismu k vytvoření nové koncepce, jelikož dosavadní byla již zastaralá a byla nereálná v návrhu federalizaci říše.

Vydáním říjnového diplomu a k opětovnému obnovení ústavnosti po skončení Bachova absolutismu postavilo českou politiku před požadavek dalšího přepracování dosavadního českého politického programu a k vytvoření nových podmínek a potřeb. Základní změnou českých politických předáků v roce 1861 se pak stala dohoda s českou historickou šlechtou (zastoupená hrabětem Jindřichem Clam-Martinicem). Tomuto období však předcházela krátká politická činnost českých politických vůdců především pak zaslání petice panovníkovi F.L.Riegrem dne 14.6.1860. Ta byla tzv. vyhlášením českého politického programu a měla tyto následující požadavky: jazyková rovnoprávnost na úřadech a školství, národní sebeurčení a oživení národních institucí. Hlavním zlomem k vytvoření politického programu se tedy stalo vydání říjnového diplomu.

Požadavkem českých politiků bylo obnovení historického státu České koruny v rámci rakouské monarchie a to pro celek všech zemí Čech, Moravy a Slezska. Tímto programem si získala celonárodní podporu. Pro uplatnění státoprávních požadavků byli čeští poslanci nuceni opustit v roce 1863 říšský sněm a tím zahájili pasivní opozici trvající až do roku 1879. "K podpoře těchto cílů formuloval Fr.Palacký český politický program nazvaný Idea státu rakouského (v 8 člancích uveřejněných od 8.4.-16.5.1865 v časopise *Národ*). Palacký navázal na svá stanoviska z roku 1848 a požadoval přeměnu Rakouska z centralizovaného státu ve federaci států národnostně spravedlivých. Současně varoval před dualizací monarchie."¹⁷

¹⁷ Malý K., Sivák F., Dějiny státu a práva v českých zemích a na slovensku do roku 1918, nakladatelství H&H, Komenského 236, Jinočany, 1992, s.384-385, ISBN 80-85467-61-5

3.1.1) Česká deklarace

Česká politická reprezentace je pak aktivní v době po Rakousko-uherském vyrovnání a v roce 1868 vytvořila Českou deklaraci, která byla podepsána na zemském sněmu českými poslanci 22.srpna 1868, česká šlechta se k podpisům nepřipojila. "Obsahem České deklarace, jejímž autorem byl Fr.L.Rieger, byl především protest proti rakousko-uherskému dualismu. Deklarace prohlašovala neporušitelnost, nepromlčitelnost a nezadatelnost českého státního práva. Vztah k monarchii vykládala jako vztah dynastický, založený na smlouvě mezi českým národem a dynastií. Deklarace dovozovala, že každá změna tohoto vztahu se může stát jen novou smlouvou mezi králem českým a politickým národem českým správně a spravedlivě zastoupeným. Dosavadní říšskou radu označovala za nekompetentní k usnášení zákonů, které by se dotýkaly českého státu, jehož autonomie, zvláště v oblasti financí, byla pro autory Deklarace vždy nepochybná."¹⁸ Požadavek finanční byl pro české měšťanstvo znakem neochoty se podílet na financování nákladů spojených s vyrovnáním a přispívat finančně tak tím celé rakousko-uherské monarchii.

Deklarace dala podnět ke vzniku tzv. táborů lidu na kterých se zúčastňoval téměř každý český občan. Ozbrojeným zásahem Vídeňské vlády proti účastníkům pankráckého tábora lidu vyhlásila Vídeňská vláda 11.října 1869 výjimečný stav nad Prahou a okolí, který pak vedl k zatýkání, pozastavení tisku a konfiskacím majetku. Na základě těchto událostí dochází k posílení lidového hnutí a vznikají požadavky na všeobecné volební právo. Obranou vlády je pak přijetí zákona o výjimečném stavu, který umožnil vládě omezovat občanská práva. Vídeňská vláda po zostřené mezinárodní situaci snažila dohodnout s českými politickými předáky na zásadách vyrovnání.

¹⁸ Malý K., Sivák F., Dějiny státu a práva v českých zemích a na slovensku do roku 1918, nakladatelství H&H, Komenského 236, Jinočany, 1992, s.385, ISBN 80-85467-61-5

3.1.2) Česko - rakouské vyrovnání

Bylo snahou o vyrovnání mezi českými a rakouskými zeměmi na přelomu let 1870 a 1871. Šlo o jediný pokus zajištění rovnoprávnosti již v existujícím dualismu, se snahou o autonomii českých zemí. Bohemismus dosáhl tímto momentem svého vrcholu, když v česko-rakouském vyrovnání vystupovali jak české měšťanské kruhy tak i současně šlechta. K této myšlence kladně přistupuje i většinová část českých Němců, která se ale později přiklonila k myšlence velkoněmectví. Již před zahájením oficiálních rozhovorů byl kladen důraz na úplnou rovnoprávnost obou národností v zemích Koruny české.

Základní návrhy vyrovnání:

- zásada rovnoprávnosti obou národností v Čechách
- revize volebního řádu do zemského sněmu (přímé volby)
- úplná autonomie Českého království
- moc výkonná v Čechách bude náležet zemské vládě, která bude odpovědná pouze zemskému sněmu
- zájmy zemí Koruny české bude ve Vídni zastupovat český kancléř jmenovaný zemským sněmem
- zásada dvojjazyčnosti před úřady, zemským výborem a soudem
- finanční autonomie obou národností
- jakákoli změna výše uvedených ujednání musí být schválena jak českou tak i německou kurií v zemském sněmu

Návrh na česko-rakouské vyrovnání byl českým sněmem předložen panovníkovi dne 10.října 1871. Souhlas panovníka ale nikdy nezískal i přes to, že svým reskriptem z 12.září 1871 ohlásil provedení česko-rakouské vyrovnání a oficiálně přislíbil svou korunovaci českým králem. To vše z důsledku nátlaků rakouských i německých politických stran a ze strany Maďarských velkostatkářů, kteří se obávaly ztráty svých výhod, celá věc nakonec padla.

Nevydařené česko-rakouské vyrovnání nepřineslo jenom porážku českému politickému programu, ale mělo za následek nemožnost přeměny Rakouské monarchie na federaci. Díky těmto následkům a odlivu podpory českého národa, čeští politici přecházejí do politiky pasivní. Do politického života však přichází nová síla tzv. organizované dělnické hnutí a s ním i jeho požadavky.

Zavedením přímých voleb a absencí českých poslanců na říšské radě vedla k ochromení činnosti zemských sněmů ve prospěch říšské rady a tím se urychlil rozchod dvou základních směrů v české politice. Původní strana národní navazující na bývalou stranu národně liberální z let 1848-1849 vedenou Fr.Palackým a Fr.L.Riegrem se dne 25.12.1874 rozpadla na dvě samostatné politické strany a to Národní strana (staročeská) a Národní strana svobodomyslná (mladočeská), které mají vliv na politické scéně po celou dobu 19.století a ve větší míře ovlivňovali i politický vývoj na našem území.

V 90. letech 19. století se pro politický vývoj více stávalo dělnictvo a jeho politická organizace, vzniká tak u nás Sociálně demokratická strana československa. Dále pak z ostatních politických pokrokových stran vzniká např. Strana agrární (r.1899) sdružující statkáře a střední a menší sedláky. Strana Národně sociální (r. 1897-1898). Další politickou stranou je Radikálně pokroková (r.1897), Národní katolická (r.1894), Radikálně státoprávní (r.1899), Lidová (realistická) z roku 1900 a další pokrokové politické strany jako Česká strana státoprávně pokroková, Moravská strana pokroková a další.

3.2) Politické pokrokové strany a jejich politické programy

Politické pokrokové strany se začaly formulovat až v 90. letech 19. století a na počátku 20. století z důvodu kritické reakce českých intelektuálů na nedostačující politický důraz národních stran, zejména pak Národní strany svobodomyslné, při prosazení zájmů české společnosti

vůči centralistické politice Vídně. V programech těchto pokrokových stran byl především zájem o boj a prosazení českého státního práva.

A lze ho rozdělit do dvou základních politických proudů. První z nich byl realistický proud vycházející nejdříve z české kultury a později byl změněn na politický proud. Jedním z hlavních představitelů tohoto proudu byl T.G.Masaryk (tehdejší profesor filozofie) jenž kriticky posuzoval politický stav české společnosti a hledal prostředky k odstranění politických překážek v prosazení politické rovnoprávnosti v rakousko-uherské říši.

Druhým proudem pak byl radikálně kritický proud, který našel své uplatnění především v prostředí studentském a jeho požadavky byly oproti realistickému proudu v přímočarém prosazování požadavků české společnosti. K hlavním představitelům patřil např. A.Hajn, A.Rašín, K.S.Sokol a další.

Oba proudy však měly snahu dosáhnout stejných cílů tj. "plné politické emancipace českého národa jako nezbytné podmínky pro jeho další rozvoj v oblasti hospodářské, sociální i kulturní."¹⁹

Nutností je podotknout, že žádná z politických stran ani opozičních stran neměla zájem o rozbití státního rámce, v němž česká společnost existovala, ba naopak Habsburská monarchie byla pokládána za trvalý rámec další existence českého národa.

Od Nymburského sjezdu Národní strany svobodomyšlné v roce 1894 postupně od jejího konání ohradily čtyři proudy z pokrokového tábora. Na jedné straně to byla skupina kolem A.Rašína a K.S.Sokola, která kladla důraz na historické státní právo, druhým proudem pak byli bratři Hajnové obhajující ideu přirozeného práva, třetí byli pokrovní dělníci se sociálním cítěním a poslední čtvrtý bylo anarchistické hnutí

¹⁹ Herma J., Kučera M., Politické programy českých pokrokových stran 1896-1920, nakladatelství Historický ústav AV ČR Praha 2010, s.12, ISBN 978-80-7286-174-3

vedené Fr.Modráčkem, které se ale brzo rozpadlo v důsledku odchodu vůdců do emigrace a nebo příklonem k jiným politickým subjektům.

3.2.1) Strana pokrokových socialistů

Vystoupením 8.března 1896 z mladočeské strany vzniká dne 22.března 1896 první pokroková strana tzv. Strana pokrokových socialistů a byla jednou z prvních pokrokových stran vůbec. Vyšla z pokrokového tábora a zapojila do svého programu otázku jak napovídá již název národní a otázku sociální. V některých názorech na společnou morálku je hodně podobná pojetí Masarykovu. Mají odmítaví postoj k internacionalismu sociální demokracie. Za vznikem tohoto proudu je považován A. P. Veselý dále pak F.Modráček a Josef Skalák ti poté připravili politický program, který předložili veřejnosti prostřednictvím výkonného výboru nové strany.

Programem navazují na tradice tzv. dělnické Omladiny z 90.let a je směsicí různých požadavků a zásad. "V teoretické části se program věnuje obšírně pojetí svobody člověka. K tomu však, aby všichni lidé dosáhli svobody, je jim třeba zajistit stejná práva, hlásá program. To není dosažitelné, pokud existuje hospodářská nerovnost."²⁰

Jako příčinu uvádějí zhoubný vliv centralizovaného soukromého vlastnictví a řešení pak spatřují v zavedení společenského vlastnictví výrobních prostředků.

Dále se v praktické části klade důraz na individuální svobodu poskytovanou právním řádem státu a stát jako takový má poskytnout co největší ochranu individuálních práv a svobod, vést spoluobčany k odpovědnosti a chápání povinností, které povedou k odstranění státu. Požaduje se i úplná svoboda slova, svoboda shromažďovací, rovné,tajné a přímé hlasovací právo, ochrana menšin, odmítnutí válek a militarismus.

²⁰ Herma J., Kučera M., Politické programy českých pokrokových stran 1896-1920, nakladatelství Historický ústav AV ČR Praha 2010, s.14, ISBN 978-80-7286-174-3

Další bodem programu pak je otázka vzdělání a reforma školství, kde má postoj proti vlivu církve na školu a žádá o vytvoření samosprávného řízení národního školství.

V problematice sociálně-ekonomické požadují zrušení všech přímých i nepřímých daní a zavedení progresivní daně z příjmu. Dále pak následuje sociální problematika (osmi hodinová pracovní doba, uznání práva na práci, pojištění pro případ nemoci) Program nezapomenul ani na emancipaci žen a žádal o jejich rovnost v přístupu ke vzdělání.

Od samého počátku vzniku Strany pokrokových socialistů tato připouští úzkou spolupráci se sociální demokracií a nevyloučila ani jejich vzájemné sloučení v jednu jedinou společnou politickou stranu.

Činnost strany pro nedostatek finančních prostředků a také z důvodu častých zásahů státního aparátu Strana pokrokových socialistů zanikla a většina stoupenců pak vstoupila do československé sociální demokracie.

3.2.2) Česká strana radikálně pokroková

Vznikla dne 4.dubna 1897 na základě předběžného programu strany a šlo o pokračování původního radikálně pokrokářského směru z 90. let. Od samého začátku měla tato strana problém s malou členskou základnou a konkurenčním bojem se vzniklou Českou stranou národně sociální. Politický program obou stran byl ve své podstatě totožný. Hlavním představitelem strany byl až do jejího zániku Antonín Hajn. K České straně radikálně pokrokové se především hlásila slabší sociální vrstva a malá část národně orientovaných dělníků.

Programem České strany radikálně pokrokové z roku 1898 se zabýval otázkou živnostenskou a v roce 1900 programem školským, dalším bodem programu strany byl věnován státoprávní povaze kdy se staví za historické státní právo. Cílem tedy bylo dosažení a zesílení svazků mezi Čechy, Moravou a Slezskem na úkor co největšího oslabení

vazeb k říší. Negativní postoj má vůči možné federaci národů a též proti ústavě. Z programu je patrná snaha o prosazení všeobecného hlasovacího práva a dále pak žádá o vytvoření samostatných ministerstev pro všechny tři země Koruny české. Šlo o ministerstvo pro vyučování a osvětu, pro vnitřní záležitosti, zemědělství, průmysl a obchod. Značná pozornost je v programu věnována ženské otázce, kde zaujme pro svoji konkrétnost.

Z důvodu vnitřního napětí mezi členy a odchodu některých z nich ze strany, dochází v dubnu 1908 ke sloučení s Českou stranou státoprávní aby pak vystupovala navenek pod novým názvem Česká strana státoprávně pokroková.

3.2.3) Česká strana státoprávní

Byla založena 19.února 1899 na základě otevřeného konfliktu s vedením mladočeské strany. Hlavní představitelé strany jsou K.Baxa a K.S.Sokol. Straně se nedařilo získat širší okruh stoupenců a tak se pokoušela zakotvit u drobných podnikatelů a živnostníků.

Česká strana státoprávní přišla se svým programem až po roce založení strany z důvodu hledání programové koncepce. Vyznačovala se jasnou a razantní ideovou linií. Hlavním bodem v programu je zájem o český národ. "Žádají osamostatnění českých zemí, i když se nevyjadřují k prostředkům a k formě tohoto osamostatnění. Odmítají říšskou radu, zemské sněmy podle nich neodpovídají potřebám národa. I když slibují zaručit rovnoprávnost všem národnostem, prohlašují, že český jazyk má zaujmout první místo v českých zemích."²¹ Dalším úkolem je pak ochrana českých menšin. Strana usilovala o odstranění privilegií, respektování občanských svobod, zodpovědnost úředníků a uzákonění všeobecného volebního práva.

²¹ Herma J., Kučera M., Politické programy českých pokrokových stran 1896-1920, nakladatelství Historický ústav AV ČR Praha 2010, s.18, ISBN 978-80-7286-174-3

Zajímavým bodem programu je otázka věnovaná židům a židovskému národu, kdy se snaží chránit český národ před židovskou převahou a jeho organizací, která směřuje proti ostatnímu obyvatelstvu.

Není opomenuta v programu ani otázka vzdělání a školství, otázka víry je označena za soukromou záležitost a zároveň odsuzují jakýkoliv vliv církví do veřejného života. Ženské otázky se program dotýká jen okrajově a krátce.

Organizační neúspěchy vedení vedly v roce 1908 ke sloučení se stranou radikálně pokrokovou.

3.2.4) Česká strana státoprávně pokroková

Vznikla sloučením České strany radikálně pokrokové s Českou stranou státoprávní v roce 1908. Antonín Hajn byl zvolen předsedou strany. Zastávala i nadále radikální nacionalistické postoje, ale ani ona neměla velké šance se prosadit v politickém systému té doby. Snahou bylo najít spojence ve straně národně sociální. Ve volebním roce 1911 se opět prosadil původní směr radikálně pokrokový a v roce 1912 byl na sjezdu přijat program, který nahradil programy dosavadní.

Program se více do hloubky věnoval sociální otázce a posunul se dále i v otázce státního práva. Ideou je pak prosazení samostatnosti na základě historického státního práva. "V tomto ohledu bylo vrcholem její aktivity vydání manifestu z května 1914, v němž byly odmítnuty dosavadní rozšířené představy o případné realizaci českého státního práva v podobě trialistického uspořádání Rakousko-Uherska. Předpokládané obnovení českého státu znamená pád této politiky."²²

Vypuknutím války se členové strany především pak její vůdci a stoupenci zapojili do organizování protirakouského odboje. Někteří odešli

²² Herma J., Kučera M., Politické programy českých pokrokových stran 1896-1920, nakladatelství Historický ústav AV ČR Praha 2010, s.19, ISBN 978-80-7286-174-3

do exilu v zahraničí odkud pak organizovali dobrovolnické jednotky a úzce spolupracovali s Masarykovou zahraniční akcí. V únoru 1918 se spojila se vznikající Českou státoprávní demokracií.

3.2.5) Moravská strana pokroková

Byla založena až 2.května 1907 na sjezdu opozičních pokrokových spolků a skupin v Přerově. Politické podmínky na Moravě se vyvíjely odlišně než tomu bylo v Čechách a to tak, že většina Českých pokrokových stran měla od samého počátku snahu o intervenci na Moravu z důvodu svého posílení. Rozvoj pokrokového hnutí a vznik samostatné pokrokové strany na Moravě nebyl vůbec jednoduchý. Důvodem byl politický rozmach katolicismu a mnohem silnější boj mezi staročeštvím a mladočeštvím.

Jedním z prvních pokusů vůbec byl vznik politického seskupení Mlada Morava v roce 1896. Ta nebyla skutečnou politickou stranou, ale pouze seskupením kde se setkávaly názorové proudy od radikálních stanovisek studentského pokrokového hnutí až po Masarykův realismus. Později se stává ze seskupení Mladá Morava volné sdružení myslících hlav, lidí pracujících na poli politickém a v národním rámci. V zemských volbách 1906 a v květnu 1907 došlo ze strany jeho představitelů k rozhodnutí vytvořit samostatnou stranu tzv. Moravskou stranou pokrokovou.

Program strany ve větší míře kopíroval většinu návrhů České strany pokrokové a obsahoval tedy posílení autonomie s důrazem na samosprávu. Hlavním cílem je prosazení občanských svobod a všeobecného volebního práva. Odlišnost od jiných programů je dodržování zemského principu. Zemský sněm by měl mít legislativní roli. Další odlišnost je pak v jeho formulaci jako přání nikoliv však jako požadavek.

V rámci spolupráce s Moravskou stranou lidovou dochází 30.ledna 1909 ke spojení Moravské strany pokrokové s Moravskou stranou lidovou

a vzniká tím Lidová strana pokroková na Moravě hájící především zájem středostavovských vrstev a řešení sociálních otázek.

3.2.6) Česká strana lidová a Česká strana pokroková

Šlo o tzv. realistické pokrokové strany politického hnutí 90. let 19. století a jejich politická působnost byla jednou z nejpropracovanějších a nejucelenějších vůbec oproti ostatním pokrokovým stranám. Největší zásluhu nesl její zakladatel T.G.Masaryk po jeho odchodu z mladočeské strany v roce 1893. V mezi období se T.G.Masaryk výhradně věnoval svým pracím, které se nesly v duchu filozofickohistorickém. Mezi nejznámější pak patří např. Česká otázka (1894), Otázka sociální (1898) a Jan Hus (1899), kde se vyjádřil k aktuální tématice té doby. V prosinci roku 1899 tak souhlasil ze založením nové politické strany zakládající na jeho politických, etických, filozofických a sociologických zásadách a názorů. Česká strana lidová vzniká roku 1900 po ustavujícím sjezdu v Praze, kde byl předložen obsáhlý rámcový program strany.

V programu kladl značný důraz na samostatnost českého státu a národa, samosprávu, národní rovnoprávnost, všeobecné volební právo a byl proti centralismu. V dalších bodech programu se pak věnuje otázkám školství a podrobně rozpracovává i otázku rovnoprávnosti žen. Program směřoval také proti averzi české společnosti proti Němcům a částečně pojednával o zahraniční politice.

V lednu roku 1906 pak došlo ke spojení strany s východočeskou skupinou radikálních pokrokářů vedenou Aloisem Hajnem a připojení brněnské skupiny realistů na ustavujícím sjezdu pak vznikla Česká strana pokroková (realistická). Tímto spojení dosáhl Masaryk odklonění strany od mladočechů a navázat tak spojení se sociálními demokraty.

Česká strana pokroková měla do války celkem tři programy:

- návrh Aloise Hajna (1905)
- programový leták (1906)
- definitivní programový dokument (1912)

Obsahem programu byla víra v reformu Rakousko-Uherské monarchie, měla kladný postoj k Trojspolku, rovnost národů, autonomii, důraz na demokracii v oblasti mezinárodních vztahů, v hospodářské, sociální i kulturní sféře. Po vzniku republiky se z původního názvu přejmenovala na Československou stranu pokrokovou. Masaryk jako prezident republiky se již do strany nevrátil. Později pak v roce 1920 se nově znějící strana spojila s Československou stranou socialistickou.

Z programů pokrokových hnutí je patrné, že tyto byly přínosem v jejich relativně krátkém politickém životě na našem území ke konci 19. století. Svým způsobem ovlivnili následující vývoj politických stran v období mezi světovými válkami a v neposlední řadě měli vliv i na rozvoj českého národa do budoucna.

3.3) Národní divadlo - prostředek politického boje

Politická shoda o výstavbě Národního divadla již panovala od revolučního období let 1848-1849, ale politickým sporem se stalo až jeho samotné financování.

Slavnostním položením základního kamene na konci 60.let 19.století se začala řešit otázka jeho financování. Politický spor nastal mezi Mladočeskou stranou, která chtěla celonárodní sbírku jako výraz české jednotnosti, Staročesi se pak více přikláněli k hrazení ze státního rozpočtu. Slábnoucí příspěvky donutily v roce 1875 úplně zastavit jeho výstavbu a mladočeši pak museli ustoupit a požádat zemský sněm o dotace. Slavnostní otevření divadla se pak uskutečnilo dne 11.června 1881.

Zajímavostí pak je, že po tragickém požáru Národního divadla přinesly veřejné sbírky v českých zemích na opravu divadla jeden milion a sto tisíc zlatých během jednoho roku. Přibližně tedy podobnou částku, jako před tím za celých třicet let.

3.4) Sokol

Jednalo se o tělovýchovnou organizaci, která byla významným prostředkem k vyjádření národní svébytnosti a byl založen 16. února 1862 M. Tyršem. Sokol byl ryze českou národní organizací, která výrazně podporovala identitu českého národa. Z počátku se rozvíjel pouze v Praze, ale později se začal rozšiřovat do všech okresů Čech a Moravy, kde sloužil české menšině jako opora a od roku 1882 byly pořádány všesokolské slety v Praze v pravidelných pětiletých intervalech, které vždy byly symbolem národnosti. Od roku 1904 se pak sdružoval do České obce sokolské. Od samého počátku jeho vzniku na Sokol pohlížela Vídeňská vláda s nedůvěrou.

4) České státní právo a ústavní systém v programech českých politických stran

V 19. století docházelo v habsburské říši ke kritické situaci v politice a ta dala za vznik velkému množství nových politických stran a zároveň se tím rozrostl zájem veřejnosti určitým podílem se na ni účastnit. Složitost státního aparátu nedokázala uspokojovat potřeby a požadavky veřejnosti a přestávala pomalu fungovat. Naléhavostí se tak potom stává reforma státního aparátu a postupně i reforma ústavy a ústavního pořádku.

Můžeme tedy konstatovat, že požadavky českých politických stran na české státní právo byly formulované v každém programu nově vznikajících politických stran. Negativní stránkou programů politických stran byl ten, že měly charakter divergentní než konvergentní. Česká politika zaujímal vůči říši jednotný a loajální postoj, pouze žádala o jeho reformu, uznání českého státního práva, správní i legislativní decentralizaci a rozšíření obsahu ústavních práv a svobod. Největším a zároveň nejsilnějším nebezpečím pro českou politiku bylo vedeno ze strany německých nacionalistických stran v českých zemích, jejichž stanoviska vedla k rostoucí síle a aktivitě českého národního hnutí. Vznikala tak tím značná nedůvěra a nepřátelství mezi českým hnutím a německou stranou.

Úsilí o oživení a prosazení ideje českého státu je znám již z let 1848-1849, kdy šlo především o obhájení národních práv a rozšíření ústavních práv a svobod. V 60. letech 19. století byla hlavním nositelem tohoto úsilí česká Národní strana (staročeská), která vydržela až do 90. let 19. století kdy ve volbách vyhrála česká Národní strana svobodomyšlná (mladočeská). "V té době se také měnily objektivní podmínky pro aktivní politiku a objevila se pak přirozeně celá škála názorů na její priority a na možnou taktiku vedoucí k dosažení vytčených cílů. Vnější znakem těchto proměn byl právě vznik pestrého spektra politických stran, které se pokládaly za rozhodující nositele národní politické vůle."²³ Tím došlo k rozdělení staré strany a vznikaly tak strany nové zakládané na principech

²³ Malý K., Soukup L., Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918, nakladatelství Karolinum, Univerzita Karlova v Praze 2006, s.490 J. Harna, ISBN 80-246-1209-7

stavovských, sociálních a ideových.

4.1) Národní strana (staročeská)

Národní strana ještě před prohrou s mladočechy ve volbách 1891 ve svých programech zahrnovala veškeré požadavky a otázky týkající se české politiky a tím nedávala velký prostor ostatním politickým stranám. Po prohraných volbách se strana stahuje do ústraní a žije pasivním politickým životem. Po smrti Riegra se roku 1903 vedení strany ujímá Albín Bráf ani za jeho vedení nedošlo ke změně postojů k českému státnímu právu. Staročeši kladou důraz na česko-německé vyrovnání v hospodářské oblasti. K určitému oživení dochází až v roce 1906 v souvislosti s přijetím volební reformy. V březnu 1906 pak strana přijala na svém sjezdu částečně modifikovaný program jehož základem byla teze o českém státním právu. Program nepopřel diskriminující volební pravidla, ale svou představu o volebním zákoně neobsahoval. Dále sem patřil požadavek na nepřímé volby. Od druhé poloviny 90. let se k jejich programovým stanoviskům začala přibližovat strana mladočeská a v roce 1918 došlo k jejich sloučení.

4.2.) Národní strana svobodomyslná (mladočeská)

Vznikla odchodem radikálního křídla z Národní strany vycházející z myšlenek Karla Havlíčka Borovského i přesto, že se odvolávali na program Františka Palackého. Kladou důraz na odmítání spolupráce se šlechtou, vyslovují souhlas pro všeobecné volební právo. Jejich první program z prosince 1874 byl neucelený a vnitřně rozporný, ale obsahoval prohlášení, že "národní strana svobodomyslná skrze poslance své bude se domáhati nejen uznání a uskutečnění samostatnosti a samosprávy zemí českých na základě platného a neporušitelného státního práva, ale bude též usilovati o vydání spravedlivého zákona na ochranu národností zemí."²⁴

²⁴ Malý K., Soukup L., Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918, nakladatelství Karolinum, Univerzita Karlova v Praze 2006, s.490 J. Harna, ISBN 80-246-1209-7

Jejich volání po státní samostatnosti se stalo formálním aktem pro ostatní politické strany. Později v polovině 90. let se Národní strana svobodomyšlná stala terčem kritiky za formalismus v přístupu k úkolům, které si vytyčila ve svých programech. Přijetím všeobecného volebního práva v roce 1907 pak bylo pro mladočechy podnětem k vytvoření nového programu, který žádá zavedení rovnoprávnosti obou jazyků před úřady, politickou samostatnost, zákonná ochrana národnostních menšin, hájí také občanské svobody, rovnost, volnost projevu, svoboda spolčovacích, shromažďovacích, volnost tisku, svobodu víry, vědy a učení. Zastupitelské sbory mají hájit ústavní práva proti vládě. Mladočeská strana pro prosazení českého státního práva byla zastáncem tzv. pozitivní politiky.

4.3) Strana radikálně státoprávní

Byla nejmenší stranou ze stran odtrhnutých od mladočechů a jejich hlavním programem byla otázka českého státního práva. První program byl přijat na ustavujícím sjezdu 19. února 1899 v Praze. Program oproti jiným politickým programům hovoří přímo o provedení státní samostatnosti zemí českých. "Tento stát chceme na základě demokratické a pokrokové ústavy s vyloučením veškerých privilejí ať stavovských, ať volebních. Z tohoto stanoviska posuzujeme také náš poměr k Rakousku. Neuznáváme ústavy, kteréž nedostalo se sankce českého národa, a kteráž bez nás a proti nám byla udělena. Neuznali bychom také žádného jiného pokusu, jenž by byl v odporu ku právům koruny české."²⁵ Šlo o veřejně vyjádřený nesouhlas ke státoprávnímu uspořádání a ozdravení ústavnosti. I když strana ústavu neuznávala, požadovala od rakouského státu určitá opatření, jako např. ochranu menšin, jazykovou rovnoprávnost atd. Značný výčet požadavků je věnován oblasti občanských práv a svobod. Připomínají požadavek svobody tisku, svobody shromažďovacích a spolčovacích, svobodu projevu a vyznání. Nechybí ani požadavek na všeobecné a rovné volební práva.

²⁵ Malý K., Soukup L., Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918, nakladatelství Karolinum, Univerzita Karlova v Praze 2006, s.508 J. Harna, ISBN 80-246-1209-7

4.4) Česká strana státoprávně pokroková

Ve svém programu prohlubuje a upřesňuje dosavadní požadavky radikálních státoprávníků jako byla podmínka národa českého na svůj vlastní stát složený z Čech, Moravy a Slezska a mají značný odpor vůči tehdejšímu centralismu na základě státního práva. V roce 1912 pak došlo k upřesnění jejího programu, kde se doslovně opakuje teze z prvního programu radikálně státoprávní strany, neuznávající ústavu. V Dalších formulacích jde o usilování a provedení státní samostatnosti zemí českých na základě českého státního práva. Mezinárodními aspekty české otázky se zabýval Lev Borský, který dokazoval, že český stát může být samostatný ve prospěch Dohody. Strana byla proti trojspolkové politice a je přesvědčena, že v momentě obnovení českého státu by došlo k pádu této politiky.

4.5) Česká strana lidová (realistická) a Česká strana pokroková

Jako jediná měla nejvíce propracované stanovisko k státoprávním a ústavněprávním otázkám v době před první světovou válkou. Na rozdíl od programů ostatních stran se v programu České strany lidové pracuje s pojmem státní právo a samostatnost.

V programové úvaze se pak objevuje myšlenka "Vývoj politický... vede k organizaci států větších a velikých: ale právě tím vývojem může se zabezpečit kulturní a národnostní samostatnost národů menších. Proto je problémem politiky české, jak tuto kulturní a národní samostatnost zabezpečovat samostatností politickou, a ovšem, do které míry tato politická samostatnost a nezávislost je možná...Arci že tato svoboda je relativní právě proto, že podmíněna je asociací s národem nebo s národy jinými ve větší státní celek."²⁶ Poukazuje tím na skutečnost, že malé státy téměř nemají svoji samostatnost a jsou v podstatě politikou velkých států.

²⁶ Malý K., Soukup L., Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918, nakladatelství Karolinum, Univerzita Karlova v Praze 2006, s.508 J. Harna, ISBN 80-246-1209-7

Program se dále pokusil o skloubení jednak historického tak i přirozeného práva. Tím také kritizují maďarizační politiku v Uhrách, která byla namířena proti Slovákům. Kritický postoj pak měl k historickému státnímu právu především Masaryk, ke kterému se vyjádřil na ustavujícím sjezdu strany. Řešením národnostní otázky pak měla být samospráva, která by vyřešila problematiku mezi českým a německým národem. Je třeba rozvíjet cestu konstitucionalismu, parlamentarismu a role politických stran.

K prohloubení a upřesnění programu pak dochází spojením realistů se stoupenci strany radikálně pokrokové a vzniká tak Česká strana pokroková.

Na třetím sjezdu v roce 1912 přistoupila Česká strana pokroková k dalšímu upřesnění programu. Šlo o otázky související s postavením českých zemí v Rakousku-Uhersku, domáhala se politické samostatnosti v rámci říše a byla i proti centralismu s příkloněním se k federaci a autonomii.

4.6) Česká strana národně-sociální

V prvním programu strany (též v Klobučkově programu), který byl přijat v roce 1898 měla strana za cíl jednak právo volného sebeurčení, samostatnost, rovnoprávnost před německým kmenem, uspořádání českého státu na základě demokracie ve státě, kraji, okresu a obci. Dále se věnuje problematice menšin a měla jim být poskytnuta právní ochrana státu.

Druhý program z roku 1902 se nelišil od předešlého programu, pouze utřídil jeho starší teze. Je pojat emotivně s náznakem nacionalistického tónu a cílem je pak národnostní, sociální a kulturní blahobyt českého lidu, žádá obnovení státní samostatnosti, v centralismu spatřují zánik české národnosti a civilizace a zavedení zemských sněmů pro místní samosprávu vycházející z demokratického a ústavního zřízení.

4.7) Česká strana agrární

Tato strana byla typickou stavovskou stranou a mezi její zájmy patřilo především rolnictvo. V počátku se strana orientovala na zámožnější vrstvu rolnictva a později pak hájila veškeré obyvatelstvo venkova spojované se zemědělskou činností. Vycházela z ideologie agrarismu tj. rolník jako živitel národa spojován se ornou půdou. V prvním programu z roku 1903 se otázkou státního práva věnuje po vzoru mladočeské strany a má tedy snahu o samostatnost na základě státního práva, nesouhlasí s centralismem a požadují federaci, zdokonalení samosprávy osamostatněním hospodářství a rozvoj kultury. Jedinou změnu strana zaznamenala v programech až v roce 1905, které prosadil Antonín Švehla a týkala se otázky všeobecného a rovného volebního práva. Byla to potřeba přetvořit současnou stavovskou stranu na stranu moderní.

4.8) Československá sociálně demokratická strana dělnická

V 90. letech upevnila svoji pozici v české politice i přes její vlažné postoje k státoprávním otázkám a z celkového pojetí práv člověka. Nepřipouštěla si myšlenku reformy státoprávní úpravy říše a jen okrajově se spojovala s otázkou základních ústavních svobod. Významné stanovisko k národnostní otázce pak bylo v rezoluci Lužanského sjezdu, kde se zastávala rovnoprávnost jazykovou, cílem bylo získat i určitý stupeň blahobytu pro lid v politické rovnoprávnosti, svoboda tisku, svoboda spolčovací a shromažďovací, přijetí všeobecného volebního a hlasovacího práva, svoboda náboženského vyznání a ochrana proti svévoli úřadů.

Program sociálních demokratů se od ostatních stran odlišuje především v požadavcích k ústavním právům, národním právům, které byly podřízeny sociálnímu hledisku. Tím také odmítají české historické státní právo.

V roce 1899 byl přijat zvláštní národnostní program, který byl shrnut do pěti bodů:

- nutnost přetvoření Rakouska v demokratický národní spolkový stát
- vytvořit samosprávné národnostní obvody
- vytvoření jednotného národnostního svazu
- právo národnostních menšin bude chráněno říšským zákonem
- odmítá se požadavek státní řeči, zprostředkovací řeč stanoví říšský parlament

Těchto bodů se strana držela až do vypuknutí první světové války.

Straně se podařilo prosadit otázku zásady volební reformy, ale v oblasti státoprávní si strana stála za stanoviskem zachování Rakousko-Uherské říše. Až později v roce 1913 na sjezdu strany se dostala nejbližší k problematice státoprávního uspořádání a struktury říše. Sociální demokraté konstatovali, že "vchází rakousko-uherská říše do stadia dějinného vývoje, v němž podstatná změna dnešní ústavní formy, přeměna říše ve federaci autonomně zkonstituovaných národů, a postavení se státu na podklad mezinárodní neutrality stává se nutností."²⁷ K tomuto přání však nikdy nedošlo.

4.9) Státoprávní postoje katolických stran

České katolické strany vznikaly v 90. letech 19. století a v jejich programech se otázce státoprávní moc nevěnovali. Šlo především o upevnění katolické víry a prosazování solidarismu. Prosazovali mírnější ráz v pokroku občanských práv a postavení člověka. Ke státoprávní problematice přistupovali v době jejich působení na půdě staročeské strany. Všeobecné právo hlasovací připouštějí, ale nebyly pro rovné hlasovací právo.

²⁷ Malý K., Soukup L., Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918, nakladatelství Karolinum, Univerzita Karlova v Praze 2006, s.508 J. Harna, ISBN 80-246-1209-7

5) Postoj českých a německých politiků k ústavnímu vývoji na Moravě

Ústavní vývoj na Moravě se datuje již k revolučnímu období 1848-1849, poté vývoj prochází tzv. ústavním experimentem v letech 1860-1873, dalším rozhodujícím faktorem, který měl vliv na vývoj ústavnosti na Moravě bylo česko-německé vyrovnání v letech 1890-1914 a posledním obdobím je pak vývoj ústavnosti zasažen první světovou válkou. Nejvýznamnější jsou pak první dvě období, kdy na území celé rakousko-uherské říše došlo k největším krokům ve vývoji ústavnosti. V třetím období tj. od 90. let 19. století se ústavní vývoj a postoj českého národa k habsburské monarchii změnil vlivem česko-německého jednání. Cílem bylo najít vhodnou formu pro ústavně politické uspořádání státních institucí, které bylo na Moravě roku 1905 úspěšně uzavřeno Moravským paktem. Období první světové války pak byl uvědoměním politických činitelů o možnosti provedení změn v oblasti státoprávní a ústavní po skončení války.

5.1) Morava v letech 1848-1849

Po březnové revoluci byla Morava klidnější oblastí oproti ostatním zemím a přistupovala ke změně opatrným krokem. V počátku revoluce ze strany českého obyvatelstva došlo k určitému zaostání v jazykové, kulturní i politické sféře. Agitační program pak vycházel více z Čech z důvodu chybějícího tiskového orgánu na Moravě, který by sloužil pro výměnu stanovisek a šířit tak názory aktivistů pro veřejnost. Prvním českým listem byl Týdeník, který začal vycházet až na začátku roku 1848 v Brně pod redakcí Jana Ohéřala a Fr.M.Klácela. "V průběhu revoluce úlohu důležité diskuzní tribuny zaujaly úřední Mährisch-ständische Brüner Zeitung a soukromá Moravia. Výrazná agitační funkce byla typická pro liberální žurnalistiku, často s velkoněmeckým zaměřením..."²⁸

²⁸ Malý K., Soukup L., Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918, nakladatelství Karolinum, Univerzita Karlova v Praze 2006, s.532 P.Cibulka, ISBN 80-246-1209-7

K vyhlášení konstitučních poměrů z 16.března bylo ze strany Moravanů pouze poděkování bez jakýchkoliv politických ambicí. Neexistující politická reprezentace moravských Čechů byla pro českou politiku spíše přístupem paternalistickým. Druhou pražskou peticí byl zájem o vytvoření administrativního spojení Čech, Moravy a Slezska a zrušení jejich autonomie. To vyvolalo útok na českou národní stranu ze strany moravských Němců. Dvorské kruhy na petici reagovali vydáním kabinetního listu z 8.dubna 1848, ty požadovaly státoprávní sjednocení českých zemí. Kabinetní list, ale byl negativně přijat českými a moravskými Němci, kteří prosazovali všenežmeckou ideu. Tím se Morava stala místem pro konfrontace mezi českou a německou politikou.

Ze strany německého měšťanstva byl zájem o zachování politického centra ve Vídni a tím odmítla snahu o sjednocování s Německém z důvodu obav politického a ekonomického oslabení rakouského státu. Proti české snaze o sjednocení se stavěl moravský separatismus, který měl malý zájem o české státní právo.

Schválením vídeňské vlády základních článků prozatímního moravského zemského sněmu ze dne 10.května 1848 došlo k volbám do moravského zemského sněmu. Ten se poprvé sešel 31.května 1848 a cílem bylo vypracování zemské ústavy, která měla dopomoci k vytvoření autonomní země s vlastním zákonodárstvím, výkonnou mocí a soudnictvím. Jejím hlavním představitelem byl P.Chlumecký. Ústavní návrh byl rozdělen na oblast moci zákonodárné, výkonné a soudní. V návrhu byla zdůrazněna autonomie Moravy závislá pouze na rakouském státě. Moravská ústava byla schválena 20.září 1848.

Po říjnové revoluci ve Vídni v roce 1848 došlo k projednávání obecního řádu, který byl druhým výrazným legislativním počinem moravského sněmu. Obsahem bylo zabezpečení svobody majetku obcím, vytvoření dvojí druhu obcí na místní a okresní. V prosinci 1848 překládá zákon o obecním řádu ke schválení ministerstvu vnitra s prosbou o okamžité vydání.

Po jednání 31.prosince 1848 s tehdejšími ministrem vnitra (F.Stadion), který svým postojem sdělil, "že autonomie jednotlivých korunních zemí doposud nebyla uvedena do života a úkol zemských sněmů by se prozatím měl omezit na pouhé sbírání materiálu, zpracování návrhů a zákonných předloh."²⁹ Jeho postojem došlo ze strany zemských poslanců ke ztrátě jakéhokoliv zájmu v přípravě dalších zákonů.

Moravský zemský sněm se tedy rozhodl 13.ledna 1849 na odročení dalšího zasedání po dobu vyřízení nezbytných předloh. Ten se naposledy pak sešel 24.ledna 1849. Osud moravské ústavy tak zůstal v rukách říšského sněmu. Ten přípravu ústavy pro neuherské a neitalské země svěřil do rukou ústavního výboru. Ten se zabýval otázkou vytvoření nejprve říšskou ústavu a poté se zabývat vydáním zemských ústav. Ústavní výbor začal pracovat na návrhu Kroměřížské ústavy.Dne 4.března 1849 pak vešla v platnost oktrojovaná ústava - Stadionova.

V roce 1850 vyšla zemská ústava pro Markrabství moravské. Zemským sněmům příslušelo rozhodovat pouze ve věcech zemědělství, dobročinných ústavech, zemského rozpočtu a závěrečného vyúčtování, veřejných staveb a rozhodování o zemských daních. Co nebylo výslovně prohlášeno za zemskou záležitost spadalo pod příslušnost říšské moci.

5.2) Moravský ústavní experiment v letech 1860-1873

Toto období je významné pro vývoj ústavnosti v moravských dějinách 19. století díky konstitučnímu vývoji v zemi a v celé habsburské monarchii. Prvním krokem bylo vydání Říjnového diplomu a vydání Únorové ústavy v roce 1861. V 60. letech vzniká v Brně volební výbor v čele s vůdcem pozdější Národní strany advokátem Aloisem Pražákem. Ten byl německými listy obviňován z paktování s Riegrovou Národní stranou v Čechách, neboť moravští Němci chtěli autonomii a nezávislost Moravy na Čechách.

²⁹ Malý K.,Soukup L., Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918, nakladatelství Karolinum, Univerzita Karlova v Praze 2006, s.541 P.Cibulka, ISBN 80-246-1209-7

Moravská šlechta se zapojila do politického dění shromážděním v Brně 14. března 1861, jehož cílem bylo vybrat vhodné kandidáty pro sněmovní volby a většina z nich pak souhlasila se zněním únorové ústavy. 4. dubna 1861 byl vydán jejich moravský politický program týkající se rozšíření únorové ústavy a na část týkající se Moravy. Požadavky programu se nesly v liberálním duchu (svoboda vyučování, petiční, tisková a spolková svoboda, rovnoprávnost atd.). Velkostatkáři dávají přednost zájmům celé říše a požadavky pro Moravu požadují městskou samostatnost, zavedení krajského zřízení, podporu obchodu a živností, atd. Tímto programem získávají podporu a pochvalu od moravských Němců v tisku.

Na přelomu let 1860-1861 po obecních volbách v Brně a Olomouci dochází ze strany moravských Němců ke vzniku jejich politického tábora podporovaným Brněnským listem - Mährischer Correspondent, který podporoval pozdější Velkorakouskou stranu. Hlavním představitelem moravské německo-liberální strany byl Karel Giskra. Jeho odmítavé postoje k považování Čech, Moravy a Slezska za jednu národnostní skupinu, že Morava nemá být podřízena Čechům neboť má svoje odlišné zájmy. Souhlasil s únorovou ústavou, která dle jeho názoru byla půdou pro další změny ústavního textu. Výtku měl pouze k některým bodům týkajících se volebního práva a mohly by ovlivnit výsledky voleb. Program Velkorakouské strany se ve větší míře podobal velkostatkářskému prohlášení, pouze ho rozšířili o zavedení porotních soudů, o ochranu domácího průmyslu.

Po skončení jednání moravského sněmu docházelo ze strany poslanců k vydávání vyjádření a prohlášení pro své voliče, jenž měl charakter propagačního materiálu zabývající se praktickými tématy, které se dotýkaly života na Moravě. Poslanci Národní strany přišli s návrhem např. na vybudování okresních silnic, zrušení daně z vína, úpravu daně z pozemkového katastru, regulace řek, úprava zákona o honbě atd. Na základě toho v květnu 1861 vydala i německá většina moravských poslanců svoje vyjádření postavené na snaze zabránit rozložení

monarchie a naopak o snahu zachovat jednotné Rakousko. Později se většina moravských poslanců zařadila do klubu Velkorakouské strany.

Velkou nadějí na změnu ústavních poměrů bylo odvolání státního ministra Schmerlinga a jeho nahrazení Richardem Belcredim. Národní strana v Čechách i na Moravě proto vydala zvláštní memoranda císaři 11.června 1865, která požadovala řešení národní otázky stejným způsobem jako u otázky uherské. Další nadějí pak byl císařský výnos z 20.září 1865, obsahující možnou volnost vyjednávání jednotlivých zemí o státoprávních problémech. Po prohrané prusko-rakouské válce, která jasně poukázala na nutnost postavit habsburskou monarchii na pevnějších základech se Němečtí poslanci z Moravy podíleli na tvorbě nové ústavy ta se 21.prosince 1867 (Prosincová ústava) stala platnou. Zakotvovala demokratické svobody a společné instituce dualistické rakousko-uherské monarchie. Odpovědí na to bylo bojkotování představitelů Národní strany při zasedáních zemských sněmů v Čechách a na Moravě a podáním sněmovních deklarací s nesouhlasem a odmítnutím platnosti prosincové ústavy a rakousko-uherského vyrovnání pro jejich přijetí parlamentem.

Rok 1871 se stal bojem o prosazení státoprávních otázek Moravy k České koruně a byl hlavním tématem hnutí na Moravě. Byly vznášeny požadavky nacionálního rázu, ale i demokratické a sociální. Na Moravském zemském sněmu pak byla podpořena předloha českého sněmu. Představa českého a moravského sněmu o fundamentálních člancích se dostala do protikladu se zájmy rakouskoněmeckých, maďarských i říšskoněmeckých politik. Tyto články pak byly řešeny na zasedání říšských a předlitavských ministrů.

V roce 1873 jsou moravští politici nuceni se zabývat ústavní problematikou z důvodu připravované novely volebního zákona - hlavní změnou bylo zavedení přímých voleb do říšské rady a tím hrozilo oslabení zemských sněmů. První přímé volby do poslanecké sněmovny říšské rady se konaly v říjnu 1873. V předvolebním prohlášení Moravané popřeli samotnou legitimitu voleb do říšské rady, ale zároveň zdůrazňovali jejich důležitost z důvodu příprav k obeslání parlamentu. 27.listopadu 1873 se

moravští poslanci dostavili do zemského sněmu s výtkami týkajícími se nedodržení rovnoprávnosti, opomíjení českého školství, k plánované germanizaci školství, atd. a 21. ledna 1874 vstupují i do říšské rady s cílem aby přispěli ke smíření národů.

5.3) Moravské vyrovnání 1905

V 90. letech dochází k rostoucí síle a sebevědomí české národní společnosti na Moravě a tím dochází k převzetí některých Moravských měst pod vedení českých politických stran, ale převládající pozice německého národa v zemské a státní správě toho moc nezměnila. Příkladem je vyjádření na říšské radě poslancem J.Žáčkem "Místodržitel je německý liberál, prezident vrchního zemského soudu je Němec, referenti zemské školní rady jsou Němci, správce pošt je Němec, šéf zemského finančního úřadu je Němec, šéfové a správcové oddělení státních železnic jsou Němci, zemský sněm je německý, zemský hejtman je Němec."³⁰ Moravští Němci se svojí politickou převahou ve městech a s velkou oporou voličů, si začali uvědomovat možnou neudržitelnost a jsou ochotni přistoupit k zahájení vyrovnávacích rozhovorů. Cílem tedy bylo co nejvíce zpomalit český nápor a zabezpečit si pro sebe vlastní politické a národní pozice.

V roce 1894 němečtí liberálové na sněmu souhlasí s menší úpravou zemského zřízení, která spočívala v tom, že se v městské kurii stalo každé město i volebním místem. Z důvodu návrhů českých poslanců a velkostatkářů na reformu zemského volebního řádu a získat možnost volebního práva do vídeňské říšské rady se volební reforma stala zájmem i pro moravské politiky. V roce 1896 na návrh liberálního velkostatkáře Alfreda Skene byl podán návrh na zřízení zemědělské rady. Ta o rok později byla schválena a byla prvním znakem pro moravské vyrovnávací akce. Zemědělská rada měla dbát na náležité užití státních a zemských subvencí.

³⁰ Malý K., Soukup L., Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918, nakladatelství Karolinum, Univerzita Karlova v Praze 2006, s.555-556 P.Cibulka, ISBN 80-246-1209-7

K převratné změně dochází roku 1896, která byla ve znamení změn v politickém dění. Jednak skončila dominantní politika staročeské Národní strany a vedení se ujala mladočeská Lidová strana a vznikla Katolická strana národní. Ty poté požadují odstranění nespravedlivého volebního řádu a volají po jeho změně.

Jan Žáček dne 12.ledna 1898 předložil sněmovně jménem českých stran návrh, který by vyřešil otázku urovnání politických a kulturních vztahů obou národů žijících na Moravě. Hlavním požadavkem byla nutná důkladná reforma volebního řádu s rozšířením voleb do poslanecké sněmovny říšské rady, upravení volebních obvodů podle národnosti voličů, zavedení přímých a tajných voleb atd. Návrh včetně německé předlohy byl odeslán k projednání do sněmovního výboru. Na základě tohoto návrhu pak byly v roce 1899 zřízeny subkomitety pro volební reformu, pro národní kurie a pro změnu školského zákona.

Snaha o Moravské vyrovnávací jednání byla poznamenána Německou obstrukcí na říšské radě a komplikovala tak dohodu moravských Čechů a Němců. Cílem německé strany bylo koordinovat své postoje k udržení svých pozic v jednotlivých zemích na základě svatodušního programu. Na ten 17.června 1899 reagovalo plénum českých zemských poslanců prohlášením, že svatodušní program je negací národní rovnoprávnosti.

Průtahy ve vyrovnávacím jednání vedly ke snaze přijít s novými návrhy volební reformy před konáním sněmovní volby na podzim 1902 a mohly tak proběhnout podle nového volebního řádu. Význam těchto návrhů spočíval v nátlaku na německé politické strany a vedly k výhře české politiky v sněmovních volbách.

Vleklá jednání trvala až do roku 1905, která byla urychlena až demonstracemi dělnictva. Zvolení nového vyrovnávacího výboru 26.října 1905 došlo k uklidnění situace. Byl zamítnut Stránského návrh na zavedení všeobecného hlasovacího práva a prosadila se česko-německá politická kompromisní dohoda. Byl zvýšen počet poslanců ze 100 na 151 a

volby se i nadále konaly na základě kuriového volebního systému. Poslanci lidové strany zaujali k moravskému vyrovnání nejednoznačný postoj. Proti přijetí volební reformy byla hlavně ta část lidových poslanců, která souhlasila se Stránským. Později se i lidová strana stala obhájcem volební reformy, zejména proti mladočechům z Čech. Ve volbách do sněmu v listopadu a prosinci 1906 vyhrává podle očekávání bylo zvoleno 73 Čechů a 46 Němců a došlo k uzavření Moravského paktu, který se stal vzorem pro ostatní země monarchie. V Čechách k uzavření podobné dohody nedošlo a ve Slezsku vyrovnávací jednání Němci vůbec nepřipustili.

I přes Českou převahu na moravském sněmu a v zemském výboru nedosáhla předpokládaného zachování jednotného postupu českých politických stran. Docházelo k rozporům mezi konzervativními a antiklerikálními stranami. To vedlo v roce 1909 ke sblížení moravských lidovců a pokrokářů a vzniká sjednocením Lidová strana pokroková. Vhodným prostředkem Německý stran na prosazení svých cílů jim pak poskytla finanční situace na Moravě s narůstajícím deficitem zemského hospodaření. Díky neochotě českých poslanců vyjít vstříc jejich požadavkům vedla Němce k zahájení obstrukce na sněmu. Finanční problematiku mělo zachránit na přelomu roku 1911 a 1912 vytvoření tzv. sedmičky, která byla složena ze tří členů českých, dvou německých a dvou velkostatkářských stran.

Nově konané zemské volby v roce 1913 vedly k dalšímu jednání o vyrovnání. Němečtí poslanci si chtěli zajistit ústupky z české strany a možnost vykoupení souhlasu s rozsáhlými opatřeními nutných k ozdravení zemského rozpočtu. Ti byly k ústupnosti donuceni finanční situací země, z německé obstrukce a také ze zásahu vlády do zemské samosprávy, který byl aplikován v červenci 1913 v Čechách tzv. anenskými patenty po neúspěchu česko-německých vyrovnávacích rozhovorů. V únoru 1914 moravský sněm schválil dva rozpočty, nové daně, ale o otázce rozpočtu nadále jednala nově zřízená devítka vůdců jednotlivých stran. S blížící se hrozbou první světové války se práce vyrovnávacího výboru zastavila.

5.4) Morava a období První světové války

V období první světové války byla možnost vyjadřovat se pro české a německé politické reprezentace značně omezena. Rakouská vláda vstoupila do války bez součinnosti s parlamentem na základě uzavření předlitavské říšské rady a všech zemských sněmů dne 25.července 1914. Kritika na politiku monarchie byla zúžena nastolenou cenzurou. Většina českých politických stran v počátku války zaujaly obranné stanovisko zaměřené na zachování národních a sociálních hodnot z doby předválečné. Války využili především Němečtí politici v českých zemích upevněním svých pozic zpracováním souhrnu návrhů k reformě tzv. Osterbegehrschrift, která byla mírně rozšířený svatodušní program z roku 1899. Čeští Němci se připojovali k požadavku hospodářské a celní unie Německa a Rakousko-Uherska zakotvené v ústavě. Státním jazykem se měla stát němčina. V říjnu 1915 byl oficiálně zaveden název Rakousko pro dosavadní království a země říšské radě zastoupené. V roce 1916 pak němečtí nacionalisté upřesnili a rozvedli požadavky Osterbegehrschrift a vznikl tak radikálně formulovaný program. Tento program narazil na český nesouhlas a vzbuzoval chmurné představy o budoucnosti v případě vítězství.

S programem německých nacionalistů nesouhlasil Rakouští sociální demokraté a dovolávali se svolání říšské rady. Předností bylo vytvoření rakouského spolkového státu autorem programu byl Karl Renner. Program byl oficiálně přijat na sjezdu v Brně roku 1899. V březnu 1916 byl tento program dále rozpracován a rozveden na konkrétní body. Požadovali nové volby do parlamentu, zavedení demokratické samosprávy, volby do zemského sněmu na základě všeobecného volebního práva, státní kontrola financí, z ústavního zákona měly mít všechny kraje jedné národnosti právo vytvářet dohromady účelová svazy, které by zajistili společnou a jednotnou správu národnostních a kulturních zájmů svého národa, uvolnění politických poměrů a směřování k míru. K budoucí podobě habsburské monarchie se nejčastěji vyjadřoval z moravských německých politiků Franz Jesser, jeho ideálem byl silný centralizovaný stát.

Na podzim roku 1916 snahou agrárníků (A.Švehla) a sociálních demokratů (B.Šmeral) došlo k vytvoření zastřešujícího orgánu domácí české politiky a dne 18.listopadu 1916 vytvořili Český svaz. Měl funkci české národní reprezentace na říšské radě jeho orgán Národní výbor zprostředkovával kontakt mezi poslanci a politickými stranami. V roce 1917 česká veřejnost s napětím očekávala, s čím přijdou čeští poslanci do Vídně. 30.května 1917 se na počátku parlamentního zasedání vyjádřil František Staněk k prohlášení Českého svazu s požadavkem na změnu dualistického zřízení ve spolkový stát svobodných a rovnoprávných národních států, jehož členem by byl i český stát včetně slovenského národa. Český svaz se sice rozhodl aby byl příslušný subkomitét ústavního výboru odeslán, ale až po jeho konzultaci s pozvanými znalci. K jeho odeslání nedošlo na základě rozhodnutí ministerského předsedy Ernsta rytíře Seidlera, který prohlásil, že vláda nesouhlasí s narušením dualismu. Byl pouze vypracován elaborát (Fiedler, Vavřinka, Fořt, Weyer a Stránský) obsahující ideové směrnice k vypracování ústavy českého státu.

Aktuální politika se vydala mezitím jiným směrem a obě česko státoprávní prohlášení z 30.května 1917 vyvolala pouze nevoli u rakouských Němců, ale i Maďarů. Okamžitou reakcí poslance Raphaela Pachera bylo zamítavé stanovisko o jakémoliv oživení českého státního práva a současně kritizoval české poslance, že ve válečném době je potřeba silného centrálního státu. V německém tisku se pak objevuje vyjádření k českému prohlášení, že český národní stát by obsahoval početné německé a maďarské menšiny a nepředstavoval by tak stát národní. Na konci června se němečtí poslanci z Moravy dohodli, že je potřeba proti českým požadavkům vystoupit rázným způsobem.

Němečtí nacionalisté se pak scházejí dne 16.září 1917 v Brně, aby vyjádřili svůj nesouhlas s českými státněpolitickými požadavky. Odmítají ideu zřízení československého státu a shodli se na požadavcích německé Moravy. Chránili především ideu centralizovaného německého státu pro zachování pozic moravského Německa. Současně v tento den se schází na konferenci i strana Německých sociálních demokratů z českých zemí, která odmítá česká státní právo a vyslovuje se pro autonomii krajů.

Čechům pak nabízí možnost sloučit své kraje do autonomního státu, který by byl součástí rakouského spolkového státu.

Dne 6.ledna 1918 se na generálním sněmu poslanců českých zemí konaného v Praze v Obecním domě schází Moravští poslanci zemského sněmu a říšské rady české národnosti. Byla přijata Tříkrálová deklarace, která obsahovala požadavek na státní samostatnost českého státu a programově nahradila prohlášení Českého svazu z 30.května 1917. Bylo jí zakázáno tiskové vydání, ale později bylo povoleno její otištění v novinách. Znění pražské petice provázelo hned několik protestů ze strany německých poslanců. Vždy šlo, ale o ochranu moravských Němců.

Posledním pokusem o záchranu habsburské monarchie učinil císař Karel I. manifestem z 16.října 1918, na jehož základě měl být vytvořen spolkový stát čtyř národů - Němců, Čechů, Poláků a Jihoslovanů. Manifest uznával sebeurčení národů. Český svaz a později i Národní výbor tento dokument odmítl. Národní výbor v Praze 28.října 1918 vyhlásil samostatnost československého státu.

Závěr a shrnutí

Ve své práci jsem se pokusil o přehledný pohled na problematiku týkající se vývoje ústavnosti na našem území. Ta byla spojena s revolucí v r. 1848, která je bez pochyb významným mezníkem pro státoprávní vývoj a vznik kapitalismu. Toto krátké období jejího vývoje bylo poznamenáno s příchodem Bachovského absolutismu a jeho popřením ústavnosti se vracel zpět k absolutistické formě vlády. Ta trvala až do jeho konce na přelomu 60. let. To způsobilo pouze návrat zpět k feudální době a státoprávní vývoj se začal pomalu znovu oživovat.

Politický vývoj oproti ústavnímu byl činnější. V počátku byl požadavek českých politiků na obnovení historického státu České koruny v rámci rakouské monarchie a to pro celek všech zemí Čech, Moravy a Slezska. Ale sílící obava české a vídeňské vlády z Německé říše a jejího usilování o spojení s Rakouskem pouze vyvolalo v českých politických kruzích přiklonění se k vídeňské vládě. Na počátku 90. letech 19. století začíná vznikat velký počet politických stran. V této době také, ale došlo ze strany rakouských politiků ke změně názoru a přikláněli se k programům Německých politických stran, která usilovala o centralizaci.

Dle mého názoru v obou politikách jak českých tak i německých došlo k nepochopení v centralizaci zemí. Z české strany nepochopitelná reakce i přes to, že i nadále chtějí být v Rakouské-Uherské říši a že jejich požadavky na tu dobu byly značně nereálné, jednak z důvodu před válečného dále pak ekonomického a etnického. Z německé strany to byla neochota uznat jiný národ než Německý a ostatní národy se měli podříditi jeho vůli.

Myšlenka centralizace byla na svou dobu z mého pohledu ve své podstatě brilantní, ale od samého začátku špatně politicky postavená jak v požadavcích tak i v neposkytnutí ostatním státům určitou svobodu a možnost rozhodování se, nemluvě pak o zachování národnostních kultur.

Zvláštností je, že tato myšlenka se znovu objevila v pozdější době a nám je v současné době známa jako Evropská Unie.

Cizojazyčné resumé

Constitutionality of the Austrian and Czech political agendas in the 19th century

As a topic of my diploma paper, I chose "Constitutionality of the Austrian and Czech political agendas in the 19th century".

The purpose of my diploma paper is to provide a comprehensive view on the issue of constitutional development in the 19th century on the territory of the Czech crown and the influence of Czech political parties on the Austro-Hungarian monarchy.

My diploma paper is divided into five parts, which are each divided into chapters, subchapters, and they further subdivided as needed. Chronologically the first in the first part of my paper is focused on the development and review of constitutionality. In the second part has been discussed in detail the issue of civil rights and liberties and especially constitutions. The third part will be discussed on the programs of political parties and their development with a focus on progressive political party programs. Consequently in part four of the Czech state law and constitutional system of political parties, which had considerable influence on the reform of the state apparatus and gradually reform the constitution and constitutional order. In the final fifth part will try to clarify the situation to the development of the constitutionality of Moravia and the related attitude of Czech and German political parties.

Seznam použité literatury

Literatura:

- Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918, Malý K., Soukup L, 2006
- Politické programy českých pokrokových stran 1896-1920, edice AVČR 2010
- Česká národní rada, sněm českého lidu, Václav Vaněček 1970
- Boj za právo I,II - Černý Jan, Praha: Karolinum,2007
- Idea státu rakouského jako politická otázka, Historický obzor, 1995, č.11-12, Urban Otto
- Česká společnost 1848-1918, Praha: Svoboda, 1982, Urban Otto
- České právo v minulosti, Praha:NUGA, 1995, Malý K.
- Dějiny státu a práva v českých zemích a na slovensku do r. 1918, Jinočany:nakladatelství H&H,1993, Malý K., Sivák F.
- Dějiny zemí koruny české II, Praha:Paseka, 1992, Bělina P, Halada J, Rak J. a kolektiv autorů
- Sborník příspěvků, Praha: Karolinum, 2006
- Dějiny českých zemí II. od pol.18stol. do vzniku české republiky, nakladatelství Fortuna Praha 1998, PhDr.J.Háma,CSc. ISBN-7168-521-6
- Češi a Němci v revoluci 1848-1849, Praha 1991,Klíma A.